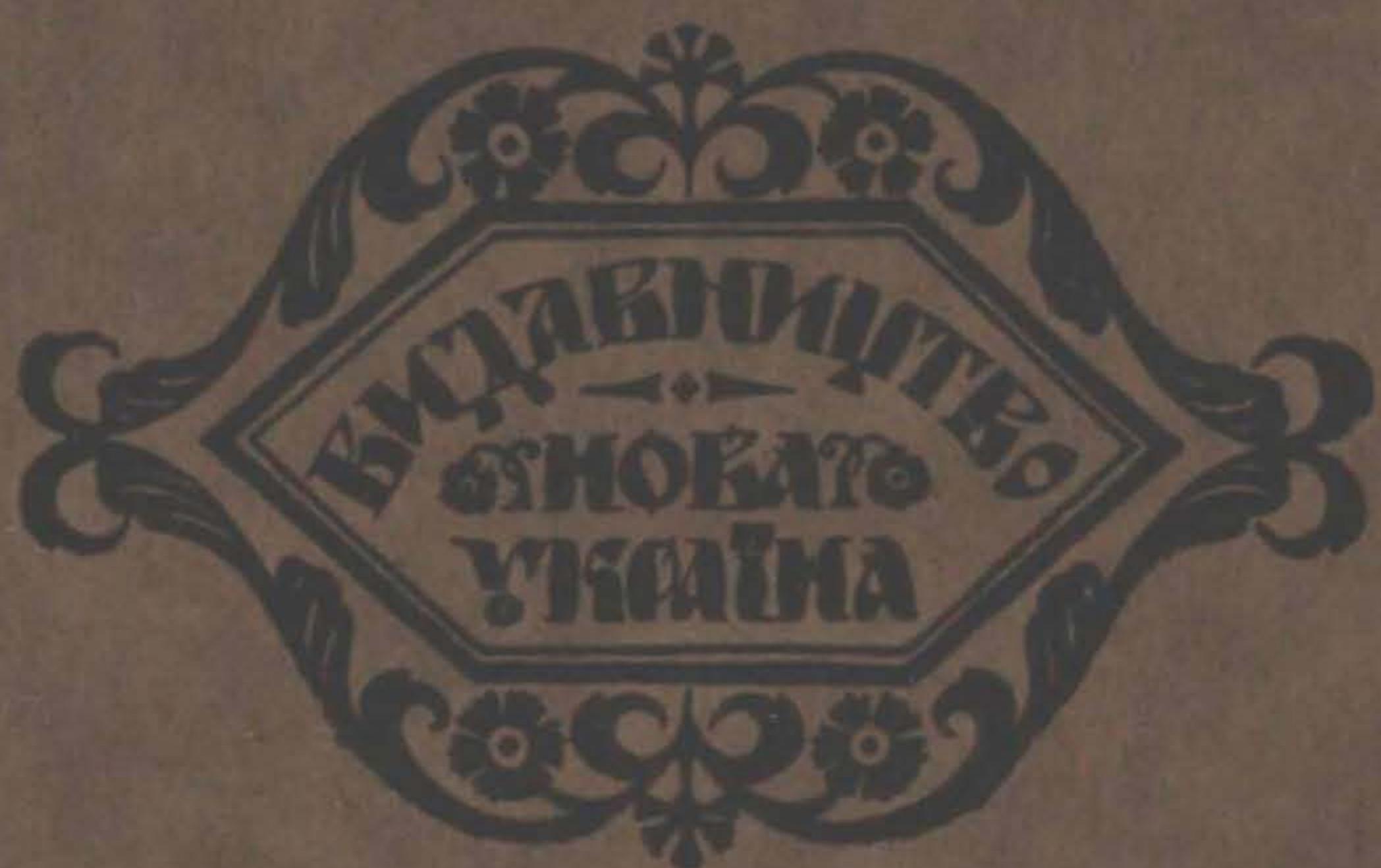

ДР. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

НА ТЕМИ МОВИ

ПРАГА—БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

ДР. ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

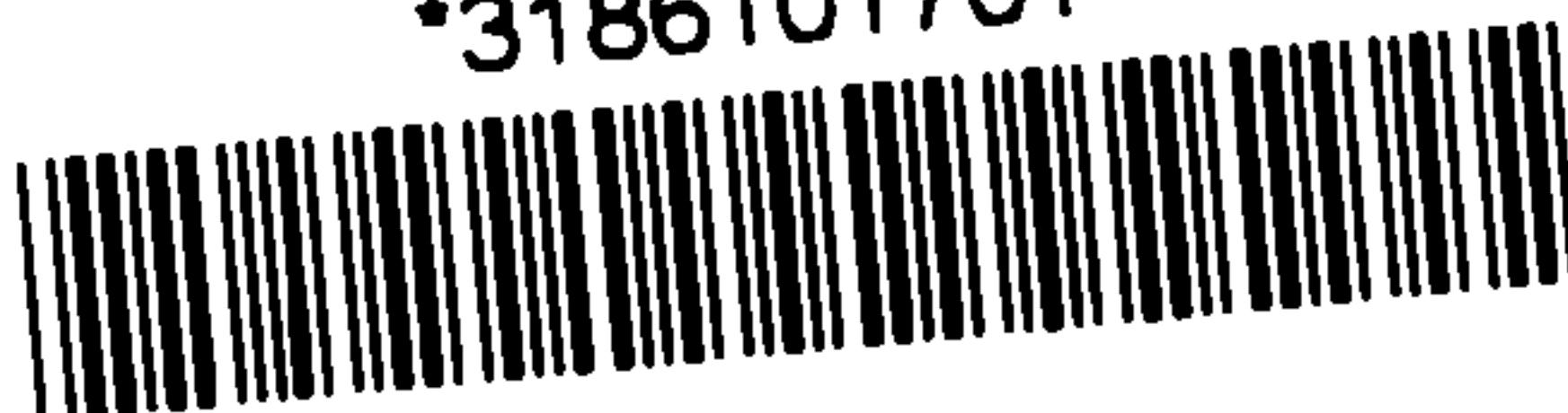
НА ТЕМИ МОВИ

ПРАГА – БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186101701

Друковано в друкарні К. Г. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ

На цю тему в нас писали, і все ще пишуть. Пишуть багато, та ще більше говорять. Говорять усі, і скрізь, а пишуть по журналах*), у газетах, видають окремими книжечками**). Говорять і пишуть, а проте раз-у-раз доводиться до неї завертатись — паки й паки, мовляв Модест Пилипович-Левицький.

Здебільшого, пишуть і говорять про дві справи: про лексичний матеріал і правопис, деколи зачеплять і за фразеольгію. Й я хочу говорити у своїй статті про ці справи. Тільки ж я підходжу до них трохи інакше — не спеціалізувати мені хочеться поодинокі явища, а провести якусь загальну лінію, де ці явища виходять ілюстраціями мною сказаного. І все, що я тут кажу, зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло „московофільства“ наших авторів [не жахайтесь слова, шановний читачу!] у сфері — мови й б) коло своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі.

Під „московофільством“ у сфері мови я розумію ось що: приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередно, а просіянним крізь московське сито [це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів і т. д.]; ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати [а то й не перекладеними лишати] слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні й т. д.

*) Див. Вол. Гнатюк: „Літ. Наук. Вісн.“ 1922.: кн. II. (ст. 173), VIII. (ст. 164), 1923.: кн. II. (ст. 178), кн. III. (ст. 273), VI. (ст. 175), X. (ст. 176); Модест Левицький: „Воля“ 1920: IV, зш. : 3—5, ст. 111, 176, 225.

**) Є. Чикаленко: „Про укр. літер. мову“, Перемишль, 1920.; О. Курило: „Уваги до сучасної української літературної мови“, Київ, 1920; Д. Николишин: „Недостачі укр. письменницької мови“, Коломия, 1923.

Консерватизм наших авторів проявляється в тому, що вони, звикши й до неорганічно нераз утвореного слова, форми, фрази, опираються не тільки витвореним у дусі нашої мови новотворам, але й народнім словам, чи фонетичним явищам, що, з якоїсь та причини, не адобули собі права громадянства в письменницькій мові.

Прикладів для одного і другого постачила [й постачає] мені практика — редактора. Наводжу їх, не називаючи ні заголовків статтів, ні імен авторів. Тільки тоді фігурує в мене авторове ім'я, як праця була вже друкована — під чиєюсь іншою, не моєю, редакцією. Щоб не тратити з ока цих двох, намічених мною, ліній, я вмисне не вичерпую всієї теми. Говорю тільки про найважніші річі, про т.зв. „пекучі“ справи, як у нас кажуть публіцисти.

I.

Панування Росії на Україні, панування її з московською мовою у школі, в церкві й публичних установах, панування, що встигло закріпитись у нас за XVIII. ст., відрізalo Україну від заходу Європи. Все чуже приходило до нас не безпосередно з заходу, а переїждженням крізь московський друшляк. Головно, все, що відноситься до чужих слів, назв, фраз. Москаль, перебіраючи чужі слова, такі, як: німецьке *Lager*, латинські: *collega*, *progressus*, гречькі: *χρυσόν*, *χράς* і т. д., переписував їх так, як чув, згідно з законами своєї фонетики, московськими буквами й одповідно до того вимовляв їх.*.) Українець, діставши ці слова не безпосередно з їхнього джерела, або через західноєвропейських учителів [здебільшого, Німців], а написаними по-московському, списував їх, буква за буквою, так, як ті слова писали по-московському, і приладнював їх до своєї вимови. Бачучи, н.пр., що кожне московське *g* відповідає укр. *г* (*h*), він не задумувався над тим, чи слово має в чужій мові *h*, чи *g*, і скрізь вимовляв *h*; так само — московському *и* (*i*) відповідає скрізь укр. *и* — ото він і вимовляв та писав у чужому слові скрізь *и*. Все це відносилося не тільки до чужих слів, але й до імен власних, і, таким чином, у нас

*, Я не торкаюсь тут історичного процесу, як чужі слова й назви, колись, ішли від нас до Московщини, там принялися й опісля знову до нас верталися, вже в московськім одягу. Я маю на увазі нові часи й сучасний стан.

повстала така вимова, як: *laher*, *coleha* [з твердим e], *prohres*, *hymnazija*, *hyhant*, *hanhrena*, *hjulotyna* ... *Harborh* [Гарборг], *Stryndberh* [Стріндберг], *Hanymed* [Ганимед]*), *Harybaldi* [Гарібальді], і т. д., вимова, яка цілком затирала справжню назву чужого письменника, чи діяча, чи божка. На тому полі в нас донедавна панував великий хаос. Хоч автори граматик, — ідучи за законами, що їх виробили собі наші письменники в XVII. в., стикаючись безпосередно з заходом Європи — подавали [Стоцький, Тимченко] правила транскрипції чужих слів, — та тих правил ніхто не придержувався.

Нарешті, 1921. р. з'явилися „Найголовніші правила українського правопису“ Української Академії Наук. Хоч книжечка вийшла невеличка, дуже неповна**), роблена, видно, нашвидку***), з *lapsus*-ами та недоглядами, яких не повинно бути в академічному виданні, але ж усе-таки відділ чужих слів, у головній основі, подає закони транскрипції тих слів згідно з історією сучасним станом української мови.†)

Але ж, видно, в українських авторів так виразно стоїть перед очима московська одежда чужих слів, що й самі академіки ††) не придержуються

*) Останні приклади з книжки Єфремова: „М. Коцюбинський“, Київ, 1922. Ще більше прикладів на це дає Ч. II. журналу „Червоний Шлях“ у перекладі статті Нехё про данську літературу. Автори подані там у такій транскрипції, що знайомий із данським письменством читач не пізнає, що це за такі автори.

**) н. пр., у чужих словах [іменниках] подано, коли передавати чуже і нашим *и* [після т, д, с, з, ж, ч, р], але ж не сказано нічого про прикметники, утворені з тих іменників; тим то наші автори далі пишуть: *техничний* [хоч Академія каже писати: *техніка*], *педагогичний* [хоч — *педагогіка*], *біографичний* [хоч — *біографія*] й т. д.

***) Тільки таким *lapsus*-ом можна собі пояснити, що ім. *сонце* попав між приклади іменників чол. роду [I, 16, себто, I. част. § 16], нарости -ство, -ський названі закінченнями [I, 22, 30], що займенник *ся* названо часточкою [I, 26] ...

†) В чужих словах після *t*, *s* каже писати *u*, а після *t+s*, себто, після *ç*, вже треба б писати *i*, та ще й уточнююс цей закон прикладом: *принцип*, де б і після *r* бути *u*, не — *i* [див. II, 10].

††) У книжечці академіка С. Єфремова, виданій 1922. р., отже рік після появи „Найголовніших правил“, чатаємо: *примітивний* [15], *мизерії* [42], *мизерний* [21] хоч — *кумір* [10], *механизму* [6], *организм* [30], хоч *організації* [15], *циклу* [22], хоч Академія каже писати після *m*, *n*, *ц* — *i*, читаємо: *розв'язати* [31], хоч треба б без апострофа [I, 4], в чужих прізвищах не пишеться *t*, хоч цього вимагають „Н. пр.“. Так само

правил Академії, не кажучи вже про урядові видання радянської України, що її офіційльні кола затверджували до друку книжечку Академії*).

Та бо й, розглядаючи ближче самі „Найголовніші правила“, мимоволі заражується грішною думкою, що й Академія не вільна від того гріха — величезного впливу законів московської мови**). Я не думаю спинятися подрібно на всіх ознаках цього впливу. Не згадуватиму справи з апострофом, уважаючи вживання його переходовим, до того часу, як у нас письменні люде не матимуть у вусі московської вимови губних шелестівок перед йотованими голосівками [пять і п'ять, себто: *п'ять* і *п'ять*]. Так само не торкатимусь — уживання апострофа у спиросткованих словах [І, 4] перед йотованими [н. пр., *над'їхати*, *з'явитися* й. т. д.], тоді, як

в багатьох місцях одбігає від „Найг. прав.“ Г. Голоскевич у четвертому виданні своєго „Українського правописного словника“, що вийшов 1922. р. заходом „Державного Видавництва“ в Київі. Він подає, між інчим, правило, щоб скрізь [в імен. і прикм.] чужий наросток *-ik*, *-ika* писати в нас *-ик*, *-ика* [-ismus—ні!], див. ст. 210. [Академія ж — раз *-ик*, то знов *-ик*, і це так, по моєму, слід!], а далі каже писати: *архів*, *архидиякон* [ст. 7], *діагностика*, *діалект* . . . [ст. 37], *митрополит*, *єпископ* [ст. 40, по-моєму так і треба б писати, але тоді й — *евангелист*, не — *евангеліст*, Гол. ст. 39], тоді як „Найг. правила“ приписують: *архів* [ІІ, 10 — так і треба б], *діагностика* [ІІ, 8 — теж правильно], *митрополіт*, *єпископ* [ІІ, 19] і т. д. Тримається скрізь „Найг. прав.“ тільки проф. О. Синявський у своїй книжці: „Порадник укр. мови“, Берлін, 1922, та у граматиці, виданій 1923. р. Держ. Вид. Укр. по-московсь. та апробованій „Методкомом Главпрофобра НКН У.С.С.Р.“ [„Украинский язык“, пособие для практического изучения укр. языка . . .], дарма що у критиці „Найгол. правил“, поміщеній у IV. ч. „Шляхів мистецтва“, вважає їх тільки за проскт і вказує, що треба би змінити.

*) н. пр., газета „Вісти“ пише у своїй назві на кінці *-i* не — *-i*, дарма, що Академія каже в називн. мн. скрізь у шелестівковій одміні жіноч. роду — писати *-i*. На мою думку, це не правильно, як і не можна приняти писання *-i* в тій же відміні в родов. одн. після шипучих (Січи, печі) та зубних (тіни, відповіди); на мій погляд, *-i* треба б писати тільки в тих іменників, —званих Академією з-польська „речівниками“, термін проф. Тимченка — що кінчаться двома шелестівками — і це *-i* лишати там скрізь, отже й у називн. множ.; Г. Голоскевич теж каже в родов. одн. шелест. жіноч. відм. на шипучу й одну шелест. писату *-i*, не *-i*: сповіді, ноchi і т. д. [ст. 196].

**) Ще більше доходиш до такої думки після прочитання „Звідомлення Академії за 1921. р.“, де, крім передмови, написаної дуже гарною народньою мовою, аж рябіє від московських фраз, московських слів і т. д.

перед твердими голосівками [зокрема й т. д.] апострофа не треба ставити, дарма що в вимові ми тут таксамо приросток одділюємо, як і там*). Помину транскрипцю нім. ї і франц. и на московський спосіб буквою ю, хоч така транскрипця противиться основним законам про природу наших шелестівок, головно, губних**). Залишу на боці переписування нім. ei нашим eй, як це роблять Москалі***). Я спинюсь тільки на тому, як вирішують „Найголовніші правила“ справу з передаванням чужоземного g (г) в нашій мові. Закон, що його подають „Правила“, половинистий

*) Це явний уплів московщини, де є такий самий закон; та деякі письменники ставлять апостроф і перед твердою голосівкою.

**) Московські написання: Мюнхен, Гюго, Жюст — одповідають приближно цим назвам у німецькій, чи французькій мові. В нашій мові не з найомий із московською вимовою тих шелестівок перед ю (вони можуть вимовитися там м'ягко) Українець не зможе вимовити: Мъунхен, Гъуго, Жъуст, а все вимовить: Міунхен, Гіуго, Жіуст, а така вимова зовсім не відповідає ні німецькій, ні французькій вимові цих слів. Ще гірше виходить зі словами, де шел. м'ягчаться перед ю. Німецьке *Lüge*чується зовсім як „Luge“ [так вимовляють Українці, за Москалями, назву драми Винниченка в німецькому перекладі] — а це ж не тільки що неправдива вимова, але ж до того і граматична помилка в німецькій мові. Після „н“, „с“, „з“, і в Москалів, що не вміють вимовити перед ю зубних твердими — така вимова нім. ї просто смішна. Смішною вона виходить і в нас. Найближчий звук до нім. ї і франц. и — є наше і. А проте Українці так ізжилися зтою московською сugoю в таких випадках, що вперто пишуть і вимовляють — ю [хоч, правда, на нім. „Hülse“ кажуть „гільза“, — але ж бо... Москалі в цьому слові передають нім. „ü“ — звуком „і“ [гильза = гільза], як і пишуть „Йбервегъ“ [*Überweg*], не — „Юбервегъ“!]. „Я готова буду заплакати, якщо Ви мені Жюст переміните на Жіст“, — пише до мене одна письменниця, подаючи до редакції переклад „Дантона“ Р. Ролляна. Що ж ви його зробите? А вже до потворності доходить чи п. Йогансен, чи п. О. Нитка, редактор „Космоса“, переписуючи прізвище німецького письменника Mühsem-a [Мізам] — Мюгзам [див. Ерих Мюгзам: „Юда“, робітница драма на п'ять дій, переклад М. Йогансена, за редакцією О. Нитки „Космос“, 1922.].

***) Власне, окремого закона про це в „Найголовніших правилах“ немає, але ж воно так виходить із написання німецького прізвища *Gutheil*, замісьць — *Gutgärtel*. Виходить, що нам треба німецькі прізвища, де є нім. ei (= ай) — „московщиці“, казати: Гейне, Ейзенштейн [Айзенштайн] і т. д. Цікаво, що таке eй стрічається в нас у новолатинському слові: *neutralis*, *neutralitas* (із ne + uter, neuter — ніодин із двох), яке Москалі перебрали від Німців із їхньою німецькою вимовою [блізькою до — нейтраль], приладнали до кожного нім. ой, яке в них вимовляється eй, і утворили слово: нейтральний. Українці... за Москалями теж кажуть — нейтральний, замісьць — невтральний, як воно й вимовляється по-латині (neuter = невтер].

і носить на собі московські сліди. Цей звук Академія каже передавати в чужоземних словах нашим *г* [II, 2], отже писати: *гігієна* [гігієна], *гегемонія* [гегемонія] — не відріжняючи *г* (*h*) від *т* (*g*). Каже, міркую, тільки того, що в московській мові в таких словах ув обидвох випадках є тільки один знак, і Москалі, і там, і тут, вимовляють: *гігієна*, *гегемонія*, вимовляють так, бо не мають у своїй мові *г* [в хемії їм доводиться називати цей звук з-французька: *аш* — а за Москалями й наші люди кожне лат. Н, отже звук *г*, який є в нашій мові, називають: *аш!*!*)]. Тим то в них Гегель є — Гегель, Гайне — Гейне, грецькі слова: ὄμηρος, ἥρως — гімн, герой**) і т. д. Але ж, коли в нас є один і другий звук, то чому нам не робити тут ріжниці?***) Чому не підійти ближче до оригіналу? Чому вводити плу-

*) Москалі, а зі Слав'ян іще Серби та Болгари, радять собі ще й так, що чуже *h* переписують деколи й буквою *х*, пишуть, н. пр., Сахара [*Sahara*], Хайнан [*Heinan*], Хоанхе [*Гоанг*], Хорти [*Horthy*] і т. д. І що ж? Такі самі написання ви стрінете загально і в нас. Усі чомусь африканську пустиню звуть Сахарою, хоч вона зветься Сагара, Мадяра Горті зве „Червоний Шлях“ — Хорті [II 144], німецька Hochstraße зветься у „Чмелику“, в відомій повісті для юнацтва В. Королева-Старого — Хохстрасе, замісць: Гохстрасе й т. д.

**) Таку вимову й такі написання ви подиблете часто і в нас [пишуть це, думаючи, що це чисто московські слова, отже, треба їх і передати чисто московською вимовою!], пор. „гімн“ у Єфр. op. cit. 154, та ще зустрінете: герб (герб), гендель [гиндель із нім. *Handel*], Гільда, Фаренгейт, Тангейзер [приклади зі згаданої вище книжки для юнацтва]:..

***) Дехто в нас покликується на традицію, що, мовляв, колись у київській Академії так переписували чужі слова, але це — невірно. „Г“ на місці чужого *g* находимо — так, як і тепер треба — тільки у словах, узятих із церковних книг, таких, що в них уже здавна вимовлялося *h*; для нових слів уживали значка *kg* [як іще Куліш уживав] або *t* [досить переглянути друковані твори Галятовського, чи словар Памва Беринди]. Коли ж кажуть, що так ми навчилися вимовляти через школу [бо ж один був знак, який ми по-своюму читали, читали з-давен-давна як *h*] — так це знов оце, власне, московське сито, про яке ми й говоримо. Коли ж кажуть, що Українцеві важко вимовити *g*, то воно правда, але ж куди важче вимовити Українцеві знад Дніпра *ф* — а отже Академія не дозволяє нам замінювати цього, чужого для нас, звука українським *л*, чи *хв*, чи *в*, чи *як*, а каже виразно писати: форма, Франція [Гулак писав же ще — химерні Пранці!], філософ [а Котляревський звав його — *хвілосопом!*] і т. д. Як вульгарночується слово: *хвакт*, *охвицер* і т. д., то таксамо вульгарно звучить і *гімназія*, *гігант* і т. д. Що Українцеві важче вимовити *т*, ніж *г*, то це правда, але ж усе ж таки він постійно скрізь вимовляє: *трунт*, *трандженоли*, *тетами* й т. д. [проф. Синяв-

танину в чужі слова, в такі, де є один і другий звук? Академія бачить це й каже „у чужих прізвищах“*) точно одріжняти *g* од *h* [II, 2]“. Але це також од плутанини нас на увільняє, ще більше — плутанину згущує. Річ у тому, що ці дві справі нераз дуже важко відокремити одну від одної, бо ж багато чужих слів [головно назв] поутворювалося від прізвищ, і, навпаки, багато власних імен повстало із звичайних собі слів. Так, н. пр., за правилами Академії, треба б писати: *Агрікола*, але — *агрикультура*, *Порфіrogenет*, *Антиона*, але — *генеза*, *Гальвані*, але — *гальванізація*, *Агатон*, але — *агатологія*, *Гігант*, але — *гігант*, *Малага* (місто), але — *малага* (вино) й т. д. Усунути цю плутанину може тільки такий правописний закон, який казав би скрізь там у нас писати *g*, дечується в чужій мові *h*; писати *t* там, де чути *g* [вийнятки, розуміється, в тих словах, що дійшли до нас прийшли з церковними книжками], *x* там, де чути *ch*. Це ж можна буде в нас тільки тоді перевести, як ми покинемо вже раз заглядати в Європу крізь московські окуляри**).

* * *

ський вилічує у своєму „Пораднику української мови“ 19 слів, стор. 32, які треба б нам заучувати на-пам'ять, щоб у них писати *t*, хоч усі ми так і вимовляємо їх із *t*). значить, такий звук у нас є, а як є, то й ним треба передавати чужі слова там, де той звукчується. Воно й Чехам теж нелегко вимовляти *g*, й вони мають так, як і ми, у своїх корінних словах *h* там, де інші слав'янські народи мають *g* [до цієї громади, крім нас і Чехів, належать іще Білоруси], а отже в чужих словах не заводять вони такої плутанини, як ми оце заводимо, — заводимо тільки тому, що перед нашими очима все стоять — Москалі з одним значком на *h* і *g*. Ми тут так ізвили до московщини, що, переписуючи свої прізвища латинкою, пишемо з-московська *g*, замісць *h*, бо Москалі пишуть так наші прізвища зі своїм *g*: *Galagan* (*Halahan*), *Lugowenko* (*Luhowenko*), *Gorbanj* (*Horbań*), *Garmaschow* (*Harmaschiw*), *Gorbenko* (*Horbenko*), *Granowsky* (*Hranowskyj*), *Ugrinskij* (*Uhrynskyj*), *Galin* (*Halyn*), *Grinko* (*Hrybko*—у книжці Астермана), а то й — „*Ukrajinska Gromada*“, *Galic* (*Hromada*, *Halič* у чеськ. розумінні: Галичина) і т. д. Ці всі прізвища й назви вписано з газет, книжок або документів . . .

*) Слово „прізвище“ сказане тут, я думаю, в ширшому розумінні, замісць: „імена власні“, бо ж, як видно з написань: *Вюртенберг* [I, 4], *Гарона* [II, 5], треба *t* задержувати в усіх назвах [власних іменах], де в чужій мові чується *g*. *G* у слові *Пітагор* [II, 4] я вважаю за коректурну помилку.

**) На цьому ми й кінчимо свої уваги про правопис чужих слів на московський штиб. Варто було б іще докладніше поговорити про „*л*“ у чужих словах. Академія каже писати твердо, з вийнятком деяких наших уже тепер [колись чужих] слів, що

Вплив законів московської граматики відно в наших авторів і на відміні чужих слів. Я маю тут на думці власні йменники на *-o*. Закінчення *-o* в іменіків для московської мови — неорганічне, таксамо, як закінчення *-e*, або *-i* [Heine, Garibaldi], тим то Москалі лишають їх невідмінними; не відміняють вони й українських прізвищ на *-o*, бо це закінчення для їхнього вуха чуже. Воно річ зрозуміла для московської мови, але ж зовсім таки незрозуміла для української, що знає йменники на *-o*, має власні ймення на *-o* й одміняє їх [тато, Дніпро, Винниченко]. Та, йдучи насілі за законами московської граматики, українські автори дуже часто не тільки не відміняють чужих іменників на *-o* [пор. управи Мілану та Ліворно, повернувшись з Чікаго, книга Отто — Черв. Шлях II, романи Ахо — Ефр. 78], але часто й українських [пор. Червоний Шлях ч. I. за редакцією Г. Ф. Гринько, посмертна виставка картин Олександра Мурашко Ч. Ш. ч. II, ст. 267. й т. д.]. А, тим часом, коли ми відміняємо всі чужі власні імена відповідно до їх закінчень, що є в нашій мові, як відміняємо — Цезар [як — лобур], Брентань [як — ткань], Марсей [як — край] і т. д., то так треба й одміняти: Брентано [Брентана, Брентанові, Брентаном... як: Данило], Рікардо [Рікарда, Рікардові...], Чікаго [Чікага...], Мехіко [не — Мексика, як у нас пишуть під московським упливом] і т. д.*).

саме промовляють за те, щоб зазначувати м'якість „л“ у чужих словах [II, 3]. Є деякий резон писати тверді голосівки після „л“ у чужих словах [існування в деяких околицях України середнього „л“ (λ), брак окремого значка на мяке „о“] — але ж більше аргументів промовляє за те, щоб „л“ м'ягчити [м'ягке „л“ укр. ближче до середнього західноєвр., ніж тверде]. Звичайно, що в нас дуже багато й чути не хоче про м'ягке „л“, та на це знов таки впливнув — московський правопис, де перед деякими [не всіма, а як у нас приписує Академія] голосівками пишеться в чужих словах тверде „л“ [перед „е“ вимовляється мяке „л“, а таксамо, як „л“ стоїть у визвуку (im Ausslaut) складу]. В нас інтелігенція так і говорить [під московським упливом]: *телефон*, *телеграф* [а то й: телефон, а в народі почуте й: тіліхвон...]

*) Щодо чужих іменників на *-e*, *-i*, то їх, я думаю, краще не відміняти [Галичани, під польським упливом — Чехи теж мають такий закон — переводять такі йменники до прикметникової відміни й пишуть Гайнного, Гетому, Манцінього...], хоч Шевченко й пише в „Іржавці“: *старого Данта* [знах. відм.] — колись у Московщині казали й писали: *Дант*, і звідсіля з'явилася і в Шевченка така форма. Іменники на *-i*, зближаються до імен із церковнослов'янським наростком *-iй*, і, може, з часом ви-

Таксамо московському впливові треба приписати, що в нас не відміняють деяких імен власних [прізвищ] на *a*, *я*, н. пр., Золя, *Верга*. Я, власне, не розумію, чому відміняють у нас прізвище *Петтарка*, а не відміняють тих других*) [н. пр., у С. Єфремова „М. Коцюбинський“ читаємо: виключивши Золя, Верга, стор. 71, зараховує Ібсена, Золя, Толстого*)]. Що за привілей для чужих іменників на шелестівку, що вони відміняються, а іменники на *a*, *я* лишаються невідмінними? Немає в нас імен на *a*, *я*, немає таких прізвищ [*Кордуба*, *Чорнодоля*]?

Чим тут затирається пень, коли ми скажемо романи Золі, чи новелі *Верги*? І нічим інчим тут собі пояснити того явища не можна, як тільки тим, що в московській мові такі прізвища лишаються невідмінними! І далі — чому б нам не відмінити чужих прізвищ на двозвук [*au*, *eu*] — у нас писати треба: *ав*, *ев*], таких, як Ляндав [*Landau*], Нордав [*Nordau*]?)**)

Сюди ж треба віднести знеохоту українських авторів, що, за московським упливом ідучи, лишають невідмінними чужі іменники [в нас вони середнього роду], такі, як: *пальто*, *авто*, *бюро*, *кіно*, *бароко*, *рококо*, *темпо*, *фортен'яно* й т. д., вважаючи їх відміну вульгарною [відміняють, мовляв, тільки куховарки!]. Не знаю. Як одмінити іменники: *темп*, *фортен'ян* [московська, чи польська перерібка оригінальних слів] — то це не вульгарно, коли ж одмінити їх у тій формі, в якій вони дійшли до нас із оригіналу — то це вже вульгарність! І що воно таке в мові вульгарність, а що невульгарність? Тут рішав одне — чи відміна таких слів для нашої

твориться свій закон, щоб їх так і одмінити, як іменники на *-ий* [Мартіні, Мартінія, Мартінієві ...]; та поки-що краще їх не відмінити.

*) Я думаю, що колись, як у нас загине чуття, що прізвище *Толстой* — прикметник [а тепер це чуття в нас іще є, бо ж ми вчилися у моск. школі], дарма що це іменник чужий, із чужим для нас прикметниковим закінченням, то ми, може, теж його інакше відмінятимо, може, так, як усі іменники на *-ий*, як це роблять Поляки вже тепер. Тоді, колись, у тому не буде нічого смішного, дарма що тепер нам видається смішним, як дехто з Галичан, не знаючи моск. мови, скаже: *я читав Толстоя...*

**) Так цілком вірно каже передавати чужий двозвук *au* Академія Наук [II, 14]. Тільки ж я б уже не заводив у перед голосівками [*Aye*, *Шопенгауер*], а послідовно далі йшов би за законами нашої мови й писав би: *Av'e*, *Шопенгаев'er*... головно, тоді, як приймається апостроф. А проте в „Червоному Шляху“ пишуть: смерть Нордау [II, 216], хоч і Ландав, але є: *Ландав'a* (II, 453). . . .

мови органічна, чи ні, чи затирається відміною пень чужого слова так, що воно перестає бути для нас зрозуміле, чи ні — або... чи відміняють це слово Москалі, чи ні?*)

* * *

Те саме відчувається в формах перетвору деяких чужих слів. На російську мову вплинула тут французька мова, що давні грецькі й латинські закінчення [н. пр., на -is, -is...] поперетворила на німе e [н. пр., classe...]. Таким чином повстали російські форми таких слів, як, н. пр., класъ, прогнозъ, діагнозъ, синтезъ, аналізъ, методъ, анекдотъ і т. д. Побіч того, московська мова полишила багато таких слів у їх первісному [грецькому] вигляді: базисъ, тезисъ, оазисъ, кризисъ, синтаксисъ, генезисъ, еліпсисъ і т. д. — і одні, і другі йменники, тому що кінчаться в такій формі твердою шелестівкою — є там чоловічого роду, дарма що в латинській і грецькій мові вони жіночого роду. Українська мова здавна, під безпосереднім упливом заходу, приймала ці слова в жіночому роді, замінюючи грецькі й латинські закінчення (-is, -is, -is) — українським закінченням жіночих іменників — -a. Таким робом повстали наші форми цих чужих іменників: *кляса, прогноза, діагноза, синтеза, аналіза, метода, анекдота* ... *база, теза, оаза, криза, синтакса, генеза, еліпса* і т. д. І анальгічно до таких іменників усі інші — в німецькій (жіночий рід), а не французькій [чоловічий рід через посередництво московської мови] одежі: *адреса, візита, комода, парада, фльота, чоколяда* ..., а за ними такі, як: *бензина, вазеліна, куверта, нафталіна, нікотина***)...

А тепер доволі қинути на якийнебудь рукопис — чи багато ви найдете прикладів на те, щоб автори зберігали закон переробу таких чужих слів не на московський лад?

Те ж саме відноситься до латинських іменників на -um, які в нас чогось, під московським упливом, уживають у чоловічому, а не — в середньому

*) Народ скрізь одміняє, н. пр., слово *пальто*. Відміняють такі йменники і кращі письменники: Нечуй Левицький [відміняє навіть слово: *шосе*, див. його оповідання „В Карпатах“], Коцюбинський [пор. Листи до В. Гнатюка, стор. 131, у своїм бюру], Винниченко [пальто], Тобілевич [див. „Суєта“: Дарина вертає з *пальтом*], не кажу вже про галицьких.

**) див. мою грам., стор. 223.

роді, в роді їх оригіналу, як це буває в усіх інших мовах, де ніхто не відчуває потреби їх „очоловічувати“. На мою думку, і в нас треба б лишати рід оригіналу, треба казати: *довге меморандум, кожне індивідуум, потрібне мінімум чи максимум, римське форум, погане фатум, розумне критеріум, довге кольоквіум, високе подіум** — а не, за московським зразком, робити їх іменниками чоловічого роду*).

В цю ж саму категорію треба укласти такі, чисто на московський спосіб поперетворювані [знов таки на французький лад], хоч і жіночі, іменники: *роль, ноль, паралель*, і чоловічий іменник: *контроль*, які в нас повинні теж мати закінчення м'яких іменників жіночого року [з тої ж самої причини, що й попередні іменники], отже: *роля, нуля, паралеля, контроля***).

* * *

Неорганічними для нашої мови, чисто московськими, творами є сполука головних числівників: *два, три, чотири* з інчим ім'ям [іменником, прікметником] у формі родовика, як ось: *двохтижневик, трьохсвятитель*,

*) Щодо відміни тих іменників, то у множині можна теж, на зразок інших слав'янських мов, лишати старе латинське закінчення *-a* [пор. Франко: „*To небезпечні індивідуа*“ — Перехресні стежки]: індивідуа, індивідуів, індивідуам . . . усе ж це зручніше й легче, ніж з-московська: індивідууми, індивідуумів, індивідуумам . . . Та поволен'ки приймаються і скорочені форми тих іменників, пор. *індивід* і т. д.

**) І іменник *парасоль*, що дістався до нас через польську мову, повинен сюди належати. В тих околицях, де живе в народі [не в інтелігенції] це слово, воно й має форму: *парасоля*, не — парасоль. До жіночої м'якої відміни ці слова більш підходять у нас іще й тому, що в нас оддавна, і в рідних наших словах, добачається нахил до переходу з шелестівкової відміни до м'якої, пор. *миша* [колись, і ще й досі на заході України — миш], *воша* [таксамо], *церква* [колись — церков, і ще й досі де куди так кажуть], *морква*, *мисля* [мисль — дуже книжне й архаїчне; н. пр., Нечуй-Левицький постійно вживав цього слова в формі на *-я*, а не на *-ъ*, пор. „Хмари“ — і таксамо в народніх піснях, пор. Словник Грінченка, II, 428]. Цікава з цього боку форма: *боля*, утворена з московського жіночого іменника „*боль*“ [наш іменник „*біль*“ чол. роду] в Мирного, пор.: *Якась боля й утома на його очах* [Лихі люде] (Гуцули кажуть „*бала*“ на тяжку, обложену недугу).

четириохкутник*). В нашій мові обов'язує тут загальний закон про зложені слова, і то при „два“ й „четирі“ сполучний звук -о [двозначний, двомісячна дитина, отже — *двоціжневик, чотирокутник*], при „три“ — ніякого сполучного звука немає, як у всіх зложених словах, де перша частина зложення кінчається на -и, пор. *межигірря, межиусобиця* [отже: *тризуб, трискладовий, трикутник...***]).

* * *

Нас завело б за далеко, коли б ми докладно хотіли розібрati всі москалізми в відміні, коли б хотіли спинятися, н. пр., на вживанні давальни. одн. чол. род. на -у***); на униканні, за московською граматикою, форм іменного відмінка; на московських формах орудника в відміні числівників головних на -ю [пор. *двацятю тисячами* (Хлібороб. Україна VII/VIII, ст. 224), *п'ятю п'ять, десятою три* і т. д.], то знов на звичці, на московський лад, одмінти обидві частини зложеного числівника, замісць останньої [семидесяти, зам. сімдесятъох], а то й не відмінити; на московському зразку ступіньовання прикметників [здобуття більш сильних (= сильніших) позицій, ужито самих рішучих (= як-найрішучіших) заходів, селянство стає самою численною й самою сильною підпорою...]; на вживанні родового відм. при другому ступні прикметників; на вживанні *один* замісць *сам* і т. д. — Від таких варваризмів аж кишиль у статтях українських авторів, але ж займатись ними тут — виходило б поза рямці статті, та, зрештою, про все це можна прочитати на відповідних місцях у кожній українській граматиці, от хоч би в популярному підруч-

*) Такі формациї трапляються з народніх письменників, н. пр., у Ганни Барвінок, бувають вони й на Лівобережжі, але ж це, нічого й казати, московські твори, так, як *двуажон*[у Мирного], *двуличний*[в Шевченка], при чому в останньому випадку можливий і польський уплів.

**) див. проф. Синявський: „Порадник української мови, стор. 17—18.

***) З другого боку, треба зазначити, що в нас занадто часто заступають у чоловічому роді форму місцевика формою давальника на -ові [в такому випадкові; н. пр.]; таке заступство в народній мові має, здебільшого, фонетичне значіння й односиться більше до прикметника [займен., числ.], ніж до іменника. Та й так це буває, здебільша, з іменами осіб, деколи звірят, а щодо імен річей — то вже зовсім рідко.

нику Модеста Левицького, що вийшов оце недавно заходом Українського Видавництва в Катеринославі*), не кажучи вже про більші граматики.

Та зате, на закінчення цього розділу, я хотів би ще посвятити кілька слів деяким дієслівним формам, бо тут теж у нас аж рябіє від „москофільства“. Я хотів би звернути увагу на цілком неприродне для нашої мови скорочування відносних речень формами дієприкметників діяльного стану й доторкнувшись уживання страждального стану [страдательного залога], головно, в неособовій його формі.

Виписувати тут давно відомі істини, що в українській мові загинули форми дієприкметників діяльного стану [-чий, -ча, -че — -ший, -ша, -ше], і що останки їх ми відчуваємо як прикметники [сліпучий, робучий, близкучий, померший] — тут не місце. Так само завело б за далеко, коли б хотіти вказувати на те, яких способів уживає наша мова, щоб заступити ті форми, коли виринає потреба висловити речення коротче**). Тут я тільки коротко завважу, що ніяким чином не можна сказати [чи написати], н. пр., так: будемо підтримувати усіма *маючими* в наших руках засобами [Хліб. Укр. VII/VIII, ст. 230], або — техніка з *розмовляючими* фільмами, або — силою невзгодин, *ділаючих* передовсім з вні, або — виходу з становища, *вимагаючого* реальної здатності до влади й т. д., а можна сказати тільки так: засобами, що є в наших руках [про „мається“ див. ст. 26]; фільмами, сполученими з розмовами, або фільмами, що розмовляють; незгодин, що виявляють силу зокола або просто незгодин ізокола; становища, що вимагає... .

Скорочувати відносні речення дієприкметниками, дарма що це нераз дуже вигідно — не треба й неможна. Для скорочування висловів треба вживати прикметників із наростиами, що підходять своїм значінням до колишніх дієприкметників***).

*) Модест Левицький: „Українська граматика“, видання третє, стор. 64, 83, і т. д.

**) див. про це в моїй грам. ст. 256, О. Синявський — Порадник, ст. 93. Сюди належить препоганий москалізм [узятий із німецької фразеольгії]: „слідуючий“ при вичислюванні: *зробив із слідуючих причин, на це склалося слідуюче, він сказав слідуюче, коли взяли на увагу слідуюче* й т. д., замісць: із ось яких причин, з таких причин, склалося ось що, *таке*, сказав ось що й т. д.

***) Оце такі наростики: -альний [порівняльний,ogrівальний...], -лий [заступає ді-прикм. мин. часу, н. пр., вирослий, запустілий, спітнілий, умерлий, утонулий... отже

Таксамо загинула в нас форма дієприкметника теперішнього часу стражданого стану на -мий [лишились останки у значенні прикметниковому], як у нас ніяк не можна сказати, н. пр., частина історії, *називасмої* руїна, а — історії, що її звемо, званої... *).

Щодо стражданого стану [passivum, страдательный залогъ], то його наша мова взагалі не любить і, де може, заступає його діяльним. Тим то неорганічними виходять для українського вуха такі речення: сільськими господарями лишки продавались місту [сільські господарі продавали...], союзом звернута була увага [союз звернув увагу...] й т. д. Коли ж треба що висловити формуєю стражданого стану, то наша мова любить тоді ставити присудок у неособовій формі; через те чимось чужим [а власне — московським] одгонить од таких висловів: в дальшому [въ дальнѣйшемъ] був вироблений програм [вироблено програму]; збори, яким дана була назва [дано назву]; було найняте помешкання й була відкрита торговля [найнято мешкання й одкрито торговлю]; були засновані фахові організації [позасновувано організації] й т. д.

Тільки ж ізнову треба пам'ятати, що форми: вироблено, дано, найнято... самі про себе вже містять у собі значення минулого часу, тим то не треба додавати до них [перекладаючи в думці московські фрази: була дана, була отворена, основана...] помічного слівця „було“: Розберімо, н. пр., усім відому народню пісню:

*Ой, у полі жито
Копитами збито;
В чистім полі край дороги
Козаченька вбито.
Ой, убито, вбито,
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Личенько прикрито* й т. д.

„Потонулий дзвін“ мусить зватися в перекладі драматичний твір Гавптмана, а не „Затоплений дзвін“, -ливий, -чий, -ичий..., див. О. Синявський: „Порадник“, стор. 93, § 73, у моїй граматиці § 184, 185, 187.

*) Такі форми заступає наша мова прикметником із наростком -ний [непримирний, непрохідний, недосяжний і т. д.], або дієприкметником стражданним сприросткованих недоконаних дієслів [вироблюваний, записуваний, переорюваний...], див. про це останнє: О. Синявський „Порадник“, ст. 74, § 67, 2, „Укр. язык“, стор. 47.

Скрізь тут вислови: *збито**), *убито*, *затягнено*, *прикрито*, сповняючи роль присудка, вказують на минуле [хтось жито збив копитами, хтось убив козака, затягнув у жито, прикрив очі китайкою — або особово, у стражданальному стані, хоч неорганічно, з-московська, було б: жито було збите копитами, був убитий козак, затягнений у жито і прикритий... Галицький інтелігент — не народ, народ так не скаже — з-польська знову сказав би: поле зістало збите копитами, козак зістав убитий, затягнений у жито...], і додавати до них слівця „було“ не треба й не слід. Тільки в такій формі знає ці неособові вислови наш народ, тільки так уживали їх народні письменники [пор. у Шевченка: моя Україно, за що тебе сплюндровано (Розрита могила); там то його скалічено (не — було скалічено) та на Україну повернено (не — було повернено) з одставкою; бачиш, праву ногу, чи то ліву підстрелено (Москалеві криниці); або в Куліша: ніхто не подумав, що сього козака бито (не — було бито) недавно киями (Чорна Рада); в М. Вовчка: не смуткував би тепер і не стидно було б, що тебе попобито (Два сини)]**) . . . й тільки так мусимо писати й ми [без „було“]. Ото ж такі вислови, як: п'есу було написано, було внесено поправку, Москву вже було вибито з Київа, було викинуто прапора, низкою діяграм було ілюстровано [Черв. Шлях, II, 259], головою було обрано хлопця, його було викинуто з братства, в стіні було пророблено дірку, про це все давно було урядом вирішено й т. д. й т. д. — все це неукраїнські, штучно утворені вислови, з якими треба боротися [слівце „було“ це для значіння давноминулого часу, не — минулого].

*) Такі вислови не мають нічого спільногого з московською формою на -о в таких випадках, бо в моск. мові є це скорочена [себто, іменна] форма серед. роду дієприкметника у присудку, при якій треба додуматися: есть [наше „є“]. Тут, власне, й виходить плутанина з того, що наші автори переплутують московську форму скороченого дієприкметника на -о [де пропущена сполучка — есть (є), і форму відчувається як теперішній час, так, як би в нас сказали: поле копитами збите (є), козак убитий (є)] з нашою неособовою формою дієприкметника на -но, -то, й вухо їх ісхоплює цю форму [за московською мовою] як теперішній час; тим то їм здається, що треба додати „було“ [як це раціонально мусить бути в московській мові], щоб одчувати такий вислів за подію, що склалася в минулому.

**) Інчі приклади див. у моїй граматиці, стор. 282, 283.

Неособову форму дієприкметника минулого часу народ і відчуває у значенні минулости [не — теперішності] так, що за цілком неорганічні треба вважати творення з них, н.пр., будучого часу з додатком слівця „буде“, я цілком ненародні, неукраїнські будуть такі вислови: у світовому господарстві буде переможено ~~наслідки~~ війни [переможеться, діяльн. — переможено, вже краще: будуть переможені, хоч і це негарно]; щасливі, бо їх помилувано буде [їх помилують, будуть помилувані — переклад літургії]...

Цікаво ще й те, що в українській мові при неособових висловах залишається завсіди західний одмінок [*accusativus*]*) — тим то, виходячи зі сказаного вище, українська мова волить уживати неособову форму в таких випадках: *одчувається потребу, твориться форми* й т. д., аніж особову: відчувається потреба, творяться форми й т. д.

І ще одне. Неособові форми дієприкметника в таких реченнях так і мусять льогічно залишатися неособовими, себто, ставити при них орудний одмінок [особову форму], як це, за московською граматикою, роблять наші нові автори, не можна; ні народня складня, ні давніші народні письменники [класики] не знають цього варваризму; ніде, ні у творах усної словесності, ні в писаннях старших наших авторів ви не найдете таких висловів, як: мною складено проекта, владою його було призначено на комісара, з'їздом соціал-демократичної партії визнано було потребу, овочі було обірвано господарями, головні правила установлено Академією Наук і т. д. Тут скрізь, у неособових [безпідметових] реченнях поставлено особу [щось наче підмет — льогічний підмет], і тим то речення й перестають бути неособовими, дарма що форма дієслів у них далі лишається неособовою. Коли треба поставити особу, що діє, діяльника, то речення слід будувати в формі діяльного стану**) [я склав

*) В реченні „*поле копитами збито*“ слово „поле“ в нас одчувається як західний одмінок [*accusativus*, винительний падежъ], Москалі відчувають його як називний [*nominativus*, именительный].

**) Проф. О. Синявський (див. Порадник, ст. 111], признаючи, що „такий орудний одмінок в українській народній мові зовсім не знаний, що він є чужомовний елемент“, мириться з існуванням його в мові, вважаючи, що він збагачує мову новим способом вислову. Та я міркую, що це тільки зовсім зайвий варваризм, який, як, зрештою, всі варваризми, що правда, збагачують мову, але й здорово її засмічують.

проект, влада призначила, з'їзд визнав, господарі обірвали...], або й у стражданому, але не в неособовій формі: мною був складений проект, владою був призначений і т. д. — хоч, треба признати, й це поганий спосіб вислову, дарма що витворений у дусі української граматики*).

Та при цій нагоді треба зазначити, що наші письменники дуже часто йдуть задалеко з уживанням неособової форми дієприкметника, змішуючи страждальний стан дієслова з атрибутивною функцією дієприкметника стражданого стану в присудку. Тут це робиться, наче-то на те, щоб обминути москалізм. Річ у тому, що в московській мові в таких випадках не відчувається такої виразної ріжниці, як у нас, або, н. пр., у німецькій мові, де ще на неї вказують форми помічних дієслів, а власне: *wird*, *wurde* з дієприкметником стражд. [минул.] вказує на страждальний стан, а *ist*, *war* із тим самим дієприкметником є сполучки (сопула) зложеного присудка. Отак, н. пр., речення: „In England und Frankreich waren große Feudalterritorien geteilt“ [моск.: въ Англіи и Франциі крупныя феодальныя территоріі были раздѣлены] наш перекладчик, переплутуючи обидва способи вислову, перекладає: „в Англії і Франції великі території було поділено, замісць — були поділені (ту ж дії не висловлюється!); або: „wäre das Kapital unter alle Mitglieder verteilt, so hätte kein Mensch ein Interesse zu accumulieren — коли б капітал було розділено**) [неможливо так, бо хто

*) Іще один зразок такого неорганічного неособового вислову: *з боку робітника може бути про відмовлення од контракту заявлено в кожний час*, замісць — робітник зо свого боку може заявити і т. д. Так само речення: *виконання обов'язку не може бути поставлено в залежність од заключення договорів* — це чисто московська конструкція. З духом укр. мови можна сказати або: виконання не може дути поставлене... або: виконання не можна поставити. . . .

**) Редагуючи до друку ріжні переклади з німецької мови на українську, я замітив, що багато наших перекладчиків не перекладає цих творів із оригіналу, а з московського перекладу (це теж своєрідне московофільство, зрештою, й не нове, бо практиковане здавна в економічній літературі й навіть у — белетристиці). Це пізнати по тих помилках, що попадаються в московському перекладі, коли московський перекладчик не прочитав добре якогось слова й переплутав його з інчим. Отак мені довелося зважити, що московський перекладчик, прочитавши „*kalte Erde*“ за „*kalte Erde*“, переклав: „холодный полъ“, уявивши „*Aerde*“ за

тут ділить? — тут про чинність ділення не говориться, а про наслідок уже) замісць — був розділений. Так само інче значіння має: *сцена була відділена від салі заєсою* (*war geteilt*), а інче: *сцену відділено від салі* (хтось оділив — *die Szene wurde geteilt von . . .*); *остання п'еса була написана* (*war geschrieben*), а інче: *останню п'есу написано* (хтось написав (*wurde geschrieben von . . .*)); *п'еси Тобілевича просякнуті* (*sind durchdrungen*) *надто міщанським моралізуванням* — а інче: *п'еси Тобілевича просякнuto* (хтось просяк — *wurden durchdrungen*).

Таким чином, такі вислови, як: *верх Фузіями більшу частину року вкрито снігом* [Русова: Географія, III, ст. 33], *передрук заборонено, права перекладу застережено* [видання берлінського „Космоса“] й т. д. цілком фальшиві, не віддають того, що ми під ними розуміємо, а власне, що „*верх Фузіями вкритий снігом*“, що „*передрук заборонений*“, що „*права перекладу застережені*“ й т. д. Отим то цих двох ріжних своїм значінням способів висловів змішувати не можна, бо ж, як ми бачимо, вони дають зовсім інакші розуміння. В неособових висловах зосереджене ціле дійство, ціла присудковість, у другому випадку дієприкметники є лише атрибутивною частиною зложеного присудка, де важна річ прикметність, а не — дійство*).

А виникають у нас отакі великі помилки через те, що в московській мові в таких випадках *war* і *wurde* передають однаково . . .

* * *

„Armee“, переклав це слово „армія“, хоч ці останні слова не давали ніякого змісту. Український перекладчик, не вагаючись, „жарить“ і собі: „зимна“ долівка (гола земля), армія (вбогі) й т. д. Таких прикладів сила! . . .

*) Так само не як слід оддають думку такі фрази: притулившись до стіни, де було прорізано дірку [*була прорізана дірка*], в вівсяному стогу було витягнено солому [*була витягнена солома*], пильний, щоб завжди добре було сліди загляжено [*були позагладжувані сліди*, або просто: пильний завжди добре позагладжувати сліди, нехай кожну з цих вартостей буде висловлено в подвійних скількостях [*буде висловлена*] й т. д., бо думка вимагає зложеного присудка, а не дійства в неособовій формі. На цю хибу вказує й вияснює обидва способи вислову і проф. Синявський, „Порадник“, стор. 110—111, § 76, і О. Курило, „Уваги“, стор. 17—18.

Іще більше „московофільства“ подибуємо у фразеології. Я спинюся на найважніших зразках, таких, що дуже разять, а проте сильно таки вже позакорінувалися.

Це відноситься найбільше до приіменника „*по*“, приіменника, що, як відомо, в московській мові вживався дуже широко, але ж у нашій його значення обмежене до місця (*по дорозі, по людях* . . .), часу (*по шкоді й Лях мудрий*), мети (*по водуйти*) і вживався ще в таких фразах, як: *по чому* (купувати), *по-тверезому*, *по-п'яному* і т. д. А, тимчасом, у рукописах наших письменників і друкованих творах, навіть академіків наших, його вживався цілком, як у московській мові, хоч у нас, у таких випадках, треба вживати то інчих приіменників, то своїх фраз, то просто поодиноких відмінків. Випишемо дещо для прикладу (у дужках українська фраза):

α) з — по досвіду (*з досвіду*) знаємо, по технічним причинам (*з технічних причин*), по причині художності, по ініціятиві (*з ініціативи*), по браку грошей, по наказу, по милости (*з ласки*), по волі ворогів, судячи по рецензіях, по тих відомостях можемо судити, славнозвісний по італійських операціях (*із італійських операцій*), відома по гаагському конгресу (*відомий із гаагского конгресу*), по анкетним відомостям видно (*з анкетних відомостей* . . .), виручка, оборот по продажу (*з продажу*), хрестоматія по українському письменству (*з українського письменства*), наукова література по всіх галузях науки [*з усіх галузів* . . .], книжка по лісівництву (*з лісівництва, з поля лісівництва*), питаний, такий і такий мав бал по географії (*з географії*), товариш по школі [*зі школи*] . . .; по праву можемо сказати (*з правом* . . .), по праву займає одне з кращих місць . . .;

β) за — по відомостям (*за відомостями*), по даним (*за даними*), пішло по призначенню, збірка по підписним листам, виконано по рисункам (*за рисунками, на основі* . . .), будують церкви по взірцям, виконують по команді (*за командою*), по Костомарову (Хліборобська Україна, VII, 260), відміна йде по взірцям (*за взірцями*), по давній звичці (*за давньою звичкою, з давньої звички*), поділ по змісту (*за змістом*), розподілені по віку (*за віком*), скількість населення по перепису (*за переписом*), учителька

деталізує пляни по місяцях, по днях (*за місяцями, за дніами*), оглядаючи українську націю по територіях [*за територіями*] . . .

γ) для — комісія по збору грошей (для збору), комісія по виучуванню природних багацтв України (комісія для виучування) . . . , місія по справам полонених (для справ полонених), комісія по відкриттю банку, комітет по оснуванню банку, відділ по постачанню сировини (для постачання), семинар по виучуванню цивільного права (для . . .), товариство по розповсюдженню кооперативного знання [товариство для розповсюдження . . .], товариство по відбудові зруйнованих місцевостей [т. для відбудови зруйнованих місцевостей] . . .*

δ) у (ε) — що зробили по видавничій справі (в видавничій справі), фаховець по бухгалтерії (у бухгалтерії), іду по фінансовим справам, монополь по національним питанням, спеціяліст по математиці, трівкий по наслідкам (у наслідках), доклад зроблений по секції теоретичної економіки, активна праця по боротьбі з українською кооперацією [акт. праця в боротьбі . . .], . . . по мірі потреби (в міру потреби), по мірі того, як . . . [в міру того . . .] . . .

ε) над, коло — робота по відбудові майна та по підготовці репертуару (над відбудовою, коло відбудови), праця по упорядкуванню життя, праця по організації союза (над упорядкуванням, коло організації), наради по дальшій організації (надальною організацією), дискусія по національним питанням (над національними питаннями), експериментальні досліди по натуральній філософії (досліди над натуральною фільософією), заходи по організації національних військових частин (коло організації . . .) . . . ; квітка росте по Смотричу [над Смотричем, здовж Смотрича] . . .

ζ) на — конкурс по фізиці (на фізику), брошура по актуальним питанням (на актуальні питання), стаття по питанням аграрної політики (на тему аграрної політики), по бажанню, по пропозиції, по запрошенню [на запрошення] управи відбулася нарада, вести справи по засадах, оповіщення . . .

*) пор. „Звідомлення Всеукр. Акад. Наук за 1921.р.“ стор. 34, хоч на стор. 68. 6: *для виучування*; з другого боку, на стор. 51. читаємо: *комісія для виучування західно-руського й українського права*, а на ст. 72 ця сама комісія зватися: „*к. по виучуванню зах.-русськ. й укр. права*“. Так само на стор. 43, 48, а то знов на ст. 51, 54.

них . . . , по моїй думці (*на мою думку*), по його пропозиції [*на його пропозицію*] ухвалено . . . , по зразку [*на зразок*] цих домагань виносять постанови . . . , відомости слати по адресі [*відомости слати на адресу*], зверта-тися по такій адресі, виконуючи по замовленням (*на замовлення*), пили по ріжним тостам [*на ріжні тости*], академік по катедрі старого письмен-ства (*на катедрі або катедри*) . . .

η) *від* — банк бере процент по позичках (*від позичок, одповідно до . . .*);
ϑ) *про* — питання обмірковувалось по скороченню штатів (*про скорочення . . .*), доповідач по національному питанню (*про . . . або д. національного питтання, див. під о*) . . .

ι) *у справі* — акція по відкриттю українських шкіл (*у справі відкриття*), рух по будуванню шкільництва, дані по постачанні краму (*в справі, щодо*) . . .

κ) *на основі* — збережена по всім правилам (*на основі всіх правил*), зорганізовані по порозумінні з українським громадянством (*на основі, за порозумінням . . .*), злиття по певному пляну (*на основі . . .*), доба праці по певному плянові . . . , боротись по максимальній програмі [*на основі . . .*], жити по статуту, вклади по балансу . . .

λ) *як до, відповідно до* — по тодішньому часу зрист був не-аби-який (*як до того часу . . .*), по напому напрямку (*відповідно до . . .*), ми за-лічуємо себе . . .

μ) *щодо**) — книжка по легкості мови й по змісту (*щодо легкості мови і змістом*, див. далі, під π), виконують найнижчі по інтелектуальних вимогах суспільні функції, зрист організації по видах (*щодо форм*), праця була велика по затраті (*щодо затрати*) фізичної енергії, але не творча по змісту (*змістом*), не трівка по наслідкам (*в наслідках*), по скількості, по величині займає перше місце, по силі рівняється . . .

ν) *що- = кожний* — по середам вечірки (*що-середи*), сходини по суботам (*що-суботи*) . . .

*) Це слівце відповідає й московському „относительно“, що його в нас заступають дуже неаграбним і поганим „відносно“, диви далі, стор. 25. Про неправильне вживання приймен. „по“ пише у своїй дуже цінній книжечці дка О. Курило: „Уваги до сучасної літературної мови“, на стор. 31. — тільки ж прикладів у неї обмаль.

ξ) інчі фрази, н. пр.: витрати по переведенню праці (*звязані з переведенням праці*), потреби по перевозці й розвозці краму (*звязані з перевозом і розвозом краму*), скінчив школу по віольончелью (*в відділі віольончеля, або — школу гри на віольончелі*), статті по питанням аграрної політики (*статті на тему . . .*) . . .

ο) *родовик* (другий відмінок) — інструктор по кооперації (*інструктор кооперації*), референт по справам чужинців (*справ чужинців*), лікар по внутрішніх недугах [*внутрішніх недуг*], учитель по аритметиці, по руському (*аритметики, руської мови*), конспект по загальній статистиці, по морфольогії ростин, по теорії кооперації . . . (*конспект загальної статистики, морфольогії ростин, теорії кооперації . . .*), програма по демонології, по економічній географії . . . (*програма демонольогії, економічної географії . . .*), виклади по політичній економії (*політичній економії*), курс лекцій по фізиці (*лекцій фізики*), доповідач (референт) по національним питанням, зразки по розвитку й обсягу діяльності, товариш по праці (*товариш праці*) . . .

π) *орудник* (шостий відмінок) — поети по своїй натурі живуть у будуччині (*своєю натурою*), обидва по своєму значінню однакові (*своїм значінням, щодо свого значіння*), схожий по характеру, інший по вдачі, . . . ; говорити по телефону (*телефоном*), посылати лист по пошті (*поштою*), гроші по переводу одержати (*переказом*) . . . ; їхати по залізниці (*залізницею*), ішла по вулиці (*вулицею*), сновигають по вулицях, по слідам других ступати (*йти слідком за другими, слідами*), компоніст простув по цьому шляху [*цим шляхом*], дискусія йшла по двох шляхах . . . ; цей технікум по своєму плану (*своїм пляном*) і системі (*системою*) є підготовча група . . . ; по складу людей (*складом людей, щодо складу*) це організація українська . . . ; по цілих днях нічого не робить*) . . .

*) Взагалі в нашій мові вживають орудника дуже широко. Там, де московська мова любується у приіменникових зворотах, наша дуже часто вживає орудника. Й тут ми стрічаемо в наших письменників багато москалізмів, н. пр.: кілька заміточок на двох мовах, журнал виходить на українській мові, виховувати пролетаріят на російській мові . . . (заміточок *двома мовами, українською мовою, російською мовою*) . . . ; видруковано все з великих літер, це пишеться з малої

Це тільки дуже мала частина з того матеріалу, що в мене під руками, хоч, ізdebільшого, ці приклади повторяються.

*

Сюди належить дуже незручний і поганий переклад московського „относительно“ (узятого живцем із німецького *betreßend*, *in betreffs* — як узагалі багато фраз у літературній московській мові) нашим слівцем „відносно“, яке в таких випадках оддає раз наше народне — „щодо“, то знов літературне — „супроти“, н. пр.: приписи відносно помешкань (*щодо помешкань*), відносно цих справ (*щодо цих справ*) . . . ; злочинство відносно немосковських націй (*супроти немосковських націй*), становище відносно Поляків до тої степені загострилось (*становище супроти Поляків так сильна, до тої міри загострилось і т. д.*), український уряд перебрав зобов'язання російської влади відносно нас [*супроти нас*] . . .

Забалакавши про „відносно“, ми мусимо звернути тут увагу на споріднений із ним москалізм: „*у цьому відношенні*“, теж узятий із німецької фразеольгії, із нім.: *in dieser Beziehung*, що відповідає нашим фразам: *із цього боку, з цього погляду, щодо того, в тім напрямі*, н. пр.: в цьому відношенні нема виключення для чеського робітника [*з цього боку, щодо того . . .* немає винятку (виїмку) для . . .]; в цьому відношенні праця не повинна стримуватись; у цьому відношенні яскраво стає користним; в фінансовому відношенню стоятиме на власних ногах (*із фінансового боку . . .*) . . . або й „*супроти*“ (*im Verhältnis*), н. пр., про розмір і висоту власного зиску в відношенні загального обороту (*супроти загального обороту*); ритм є щось родове в відношенню до метра (*супроти метра*), індивідуальне в відношенню до форми; почивають себе вищоюрасою в відношенні до Українців (*супроти . . .*) і т. д.

Такий самий поганий германізм (узятий із клясичної латини, бо німецька народня мова знає подвійне заперечення), перебраний московськими письменниками проти духа московської мови, бачимо в таких

букви . . . (видруковано великими літерами, пиється малою буквою) . . . ; вияв кооперативної думки в живому слові (*живим словом*) . . . ; старший на два роки, на голову вищий . . . (*старший двома роками, головою вищий*) і т. д.

фразах, де конечно повинні бути два заперечні слівця, а то й більше, н. пр.: без усякого сумніву (*без ніякого сумніву — ohne jeden Zweifel*, безъ всякаго сомнѣнія — тай і це не народне, треба б: *нічого ѹ казати*),*) може зростися без усякої зміни вартостей (*без ніякої зміни вартостей*), лишиться без усяких засобів до життя (*без ніяких, жадних ...*); того не відмовиться взяти кожна людина (*жадна*), кожний Українець не може не призвати (*ніодин, жаден Українець ...*), кожен не може устояти від спокуси (*ніхто не може ...*); в нас нема всього того (*нічого немає*), що є матеріалізованою духововою вартістю; по всіх школах не відчувається організації дітей (*ніде по школах ...*), все навколо його не обходить (*нічого навколо його не обходить*)...; межа завше недосяжна (*ніколи недосяжна*), не шукай у мені сьогодні й завжди ординарної мови (*сьогодні й ніколи*), громадянство не є українське, та воно все не може захищати українських інтересів (*ніколи не може ...*)...

Сюди належить московське „въ состояні“, дослівний переклад німецького *imstande*, що в нас передають або дослівно: „не встані“ (ми не встані задоволінити потреб...) або з-галицька „не в силі“ (не буде в силі боротись), замісць народніх: *нам не під силу, нам не сила, ми не спроможні, не здатні, не можемо* [по-галицькому — ми не годні].

Те ж саме треба сказати про такий германізм у московській мові, як: „имѣть мѣсто“ (*stattfinden*), який у нас передають дослівно фразою: „мати місце“, н. пр.: подія мала місце (*відбулася, скoїлася*); тут має місце проста репродукція (*відбувається*), коли має місце зміна у продуктивності промисловости (*відбувається зміна, видно зміну, заходить зміна ...*); наскільки аналогічні посилки будуть мати місце в журналі (*будуть у журналі*). . . .

Коли вже забалакали про „мати“, то слід ізгадати поганий москалізм: „мається“ (им'ється) у значенні: *є, бував, маємо ...*, н. пр.: тут мається документальні докази знищення праці (*є, видно*); загальні

*) Мені доводилось бачити таке, що перекладчик чи автор написав був: *без жадного сумніву*, а редактор виправив на — *без усякого сумніву*. Про ці заперечні слова див. О. Курило „Уваги“, стор. 44.

дані, що маються в сучасний мент (*що їх маємо*); при інституті мається клінічний відділ, в теці компоніста мається незакінчена опера, у творчості музики мається чимала доза публіцистики (*є,чується, видно*) . . .

З німецької мови перебрали Росіяни фразу „*danf*“ і віддають її дослівним перекладом: „благодаря“, фразу, яка тільки подає наслідок якоїсь роботи або причину. В нас перекладають цю фразу з. моск. нашим дієприслівником „*дякуючи*“, рідко коли прислівником „*завдяки*“ (хоч і його походження теж непевне, од нього й одгонить чимось штучним, дарма що його в народі чути, я сам чув на галицькому Поділлі) — але ж досить було б сказати: *через, наслідком* чого, н. пр.: підприємство зробило можливою реалізацію хліборобства, дякуючи здійсненню здобутків . . . (*через те, що . . . , наслідком здійснення . . .*), в Росії дякуючи революції (*через революцію*) люде звільнились . . .*)

*

Такий самий германізм, через уплив московської мови, закрався в нас у скорочення заемником указовим при порівняннях двох речей, н. пр.: цей пересічний процент удвоє менший супроти такого у приватних підприємствах (*degenüber jenem in Privatunternehmen*, въ сравнениі съ таковыи въ частныхъ предпріятіяхъ) і т. д. В нашій мові не можна тут ставити заемника, а треба повторити іменник (*супроти проценту у приватних підприємствах*).

Московський вислів „*считаю*“ в нас усе ще передають дослівно укр.: *личу, рахую, замісць народнього: вважаю, маю за що:* він між ними *рахувався* приятелем (*його мали за приятеля*), мистецтво рахує себе

*) Не знаю, звідкіля в нас останніми часами закралася й така „тарабаршина“, як ось: згідно постанови, згідно третього закону, згідно спільнога бажання — замісць: *згідно з постановою, законом, спільним бажанням, з умовою* (пор. у „Куліш“: згідно з духом нації) . . . ; відповідно здешевілих споживчих вартостей (— московське: соотвѣтственно удешевленію потребительныхъ стоимостей) . . . ; подібно всіх інших економістів (*подібно до всіх інших економістів, як інчи економісти*). Невже це знов невдала спроба, щоб ніби-то знову відріжнитися від московської мови? Про „*дякуючи*“, див. О. Курило „*Уваги*“, стор. 28.

творцем, він рахує своїм обов'язком визначити (*вважає за свій обов'язок визначити*), я рахую, що я маю право (я міркую, *вважаю*) й т. д.

Те ж саме відноситься до московської фрази „въ дальнѣйшемъ“, що її в нас передають дослівно: „в дальшім“, замісць „далі“, „на далі“, н. пр.: керовництво установою і в дальншому (*й на далі*) гарантує розвиток товариства; в дальншому (*далі*) був вироблений плян (*вироблено плян*) ...

Цікаво, як нераз письменники, маючи в українській мові на відповідну думку свої власні слова, обминають їх і творять із того ж самого коріння, (чи пня), що і в московській мові, нові слова, додаючи до них український наросток. Сталося це, н. пр., із московськими словами: необхідний, необхідно, необхідність, що визначають німецьке: *notwendig*, *Notwendigkeit*. Хоч у нас є на це своє народне слово: *конечний, доконечний, конечно, конче, доконечно*, і з нього іменник: *конечність, доконечність*, укр. письменники останніми часами почали вперто вживати кованого слова: *необхідність, необхідний*, оминаючи свої народні слова (*конечний, конечно*), мабуть, того, що московське „*конечно*“ зовсім не те значить (н. пр.: скликання конгресу особливо необхідним являється з огляду ... зам.: скликання конгресу *доконечне потрібне*). Є і в нас слово „*необхідний*“ у звичайному розумінні: такий, що його не обійтися (н. пр., *грязюка необходила*), і тільки в такому значенні можна цього слова вживати. Слова „*необхідність, необхідний*“ утворені в дусі народньої мови, але ж розуміння їх іде далі, поза московське „*необхідність, необхідний*“; вони в нас визначають те, без чого нам ніяк уже не обійтися, й докладно відповідатимуть німецькому „*unentbehrlich*“; зате ж нім. *notwendig* (моск. *необхідний*) — одповідає нашому: „*конечний, доконечний*“, нім. *unbedingt notwendig* — *неодмінно потрібний, неминуче потрібний*, нім. *nötig* — *потрібний* (моск. *надобний*)*) [отже ступіньовання таке: потрібний, *конечний, необхідний*].

*) О. Курило радить загалом викинути це слово (Уваги, стор. 42), виходячи від Грінченкового пояснення слова „*обхідна хата*“ (Слов., III, 31), цебто, така хата, що складається з хати, світлиці, хатини й хижі, та пояснюючи, що це „*велика хата*“; а я міркую, що під „*обхідною хатою*“, дарма що в Грінченка таке пояснення, треба розуміти таку хату, що дає все для обіхідності, цебто, для потреби, все, що живіцям для „*обхіду*“, для життя потрібне. Отим то я й міркую собі, що ми можемо вживати слово „*необхідний*“, але ж тільки у значенні нім. *unentbehrlich*.

Московську фразу „въ то же время“ — в нас просто перекладають: *в той же час* (боротьба нації за самостійність є в той же час боротьбою за соціалізм; міністр, обертаючись серед колег іміграції, в той же час вів переписку з чужими; ми протестували... і в той же час уважали за правильне...; формули не завважали б підготовці об'єднання, але в той же час не дуже підкреслювали б прагнення... й т. д.) замісць: „рівно-часно“, або „саме тоді“ (в той же час їхали селом), або „таксамо“ (він підкреслював, що в той же час незрозумілим являється розкол); одинъ и тотъ же передають: *один и той же, один и той самий*: одна й та сама вартість, в одній і тій же скількості, замісць: *та сама вартість, в такій самій кількості*. Взагалі в українській мові сполучника *же*, *ж* уживається тільки для змінення попереднього вислову, поширяти ж його значіння, як у московській мові, на = *самий* не треба (той же = *той самий*, така ж = *така сама*, в тім же числі *газети* = *в тому самому числі газети*). Моск. вислів „въ то время какъ“ [нім. während], що визначає протиставність, так би й слід було в нас передавати якимось протиставним сполучником, а не перекладами дослівно фразою: *в той час, як* [нараду виконкомів треба визнати успішною, в той час як працю комісії — невдалою... замісць: *зате ж працю комісії невдалою, але працю... а працю... і т. д.*].

Подібно почали в нас раз-у-раз московське „на протяженні“ передавати словом „протягом“ або „на протягу“, де б то в нас часто доволі було би вжити *accus. temporis*: посуха, що панувала протягом місяця (*цілий місяць*), на протягу року (*цілий рік*), капітали амортизуються на протязі довшого часу (*довший час*), живе на протязі століття (*століття*), обов'язаний протягом кожних двох літ (*що два роки*) перевести ревізію, ... а то й приіменника „за“, н. пр.: протягом трьох років проходить школу (*за три роки*)...

Подібно бував з фразою „въ области“ (нім. auf dem Gebiete), що її в нас так і лишають, не добираючи відповідної української фрази (*в ділянці*, *на полі*) або хоч би чужої (*у сфері*), й пишуть: кооперація в цій області (*в цій ділянці*) майже цілком провалилась, відбудова в області (*в ділянці*) торговлі, ця область (*ділянка*) знання, розсліди в області фізики (*на полі фізики*) й т. д.

Таксамо дуже неприємно вражає московське „являється“, — не у звичайному розумінні, що, мовляв, чогось не було, а воно нараз із'явилось, а в тому розумінні, що хтось або щось виступає в якійсь ролі (нім. *als*), коли то наша мова вживає присудкового ім'я в оруднику зі сполучкою „бути“. В тім то й річ, що сам орудник тоді вже вказує на ролю, подобу, форму — і в тому й ріжниться присудкове ім'я в називнику (щось постійне, певне) від присудкового ім'я в оруднику.* Слово „являється“ підходить до такого розуміння й оддає в моск. мові ту ріжницю, але ж у такому значенні наша мова його не знає, й тим то й його вживати не слід. Замісць: „це товариство являється по продажу одним з найбільших підприємств“, у нас треба просто казати: *це товариство є щодо продажу одним із найбільших підприємств*, або, описово, приближно

*) При тій нагоді треба б, із другого боку, звернути увагу, що наші письменники, оминаючи ніби-то московську конструкцію, вживають часто орудника у присудковому ім'ї й тоді, коли тим ім'ям є сам прикметник, чи дієприкметник. Коли ми кажемо про когось, який він, то вже тим указуємо на якусь постійну його прикмету, тим то прикметник у присудку повинен бути в називнику. А проте часто зустрінете в наших письменників у таких випадках орудник: їй не чужими є краса і мистецтво (*для неї краса і мистецтво не чужі*), йому не є можливим нове повітря (*для нього не можливе нове повітря*), суспільство не є українським (*українське*), ні одна точка програми не була виконанаю (*виконана* — це ж автор говорить про щось певне; та ще краще: *ні одної точки не виконано*), договор мусить бути незалежним (*незалежний*) од умови (адже ж „*мусить*“), постать Костомарова є досить визначною (*визначна*), устрій товариства є таким (*такий*), загадка є складною, але цікавою (*складна, але цікава*), схема казки є давнішою (*давніша*), шляхи були неправими, невідповідними, щось було неясним у його, мистецтво повинно бути зрозумілим для загалу (цього домагається автор, чи герой — отже: *зрозуміле*), ціарство було міцним (*міцне*), ціарство фактично було самостійним (адже ж фактично, отже: *самостійне*), розрахунки реакції були короткозорими (*короткозорі*), кооперація буде міцною (*міцна*), творчість мисця буде протилежною індустріальності (*протилежна*) ... Що в теперішнім часі найкраще злучку пропускати, це видно вже з тих прикладів, що їх подано вгорі (див. про це ще уваги О. Курило, стор. 21). Те саме відноситься до дієслова „*стати*“; коли говоримо про щось певне, то прикметник у зложеному присудку повинен бути в називнику. Тим то речення: „*обличчя містечкового комунізму стало ще більш характерним*“ — не віддає того, що ми хочемо сказати про обличчя комунізму, як про щось, на наш погляд, певне, — дасмо ж докази! — треба сказати: *обличчя стало характеристичніше* ...

з таким самим значінням: *товариство становить щодо продажу одне з найбільших підприємств*. Так само не по-українськи віддані такі думки: постачальником чаю являється англійська кооперація, метою кооперації являються (*мету кооперації становлять*) функції торговельні й т. д. А вже зовсім не можна сказати так: найбільш цікаві являються дані по постачанню краму (*найцікавіші дані щодо постачання краму*), де до того ще й присудкове ім'я покладене в називнику.

Коли ми вже заговорили про дієслово „*становити*“, то при тій нагоді звернемо увагу на те, що наші письменники чогось не вживають його ще в інчому значенні, яке воно має, у значенні московського „*составлять*“, нім. *bilden*, а передають його словом „*складати*“: це складає (*становить*) частину нашого капіталу, все докупи складає (*становить, дає*), суму ... Плутанина вийшла з того, що московське слово „*составлять*“ у нас визначає і „*складати*“, але ж тільки в інчих випадках; у нас можна скласти *стіл*, якщо він розібраний, можна скласти *вірш, пісню* (в розумінні: укласти, скомпонувати), в нас складають докупи букви (від того „*склад*“ — слогъ), але ж у тому значенні, що вгорі, цього слова вживати не можна.

*

Воно то часто буває, що в одній мові одне якесь слово вживается в ріжних значіннях [пор. нім. *taſchen*: і *Bett taſchen* (стелити ліжко), і *Feuer taſchen* (розпалити в печі), і *Banketott taſchen* (банкрутити), або російське „*общій*“ (спільний і загальний), наше „*склад*“ моск. „*слогъ*“ і „*составъ*“] — зате друга мова має на такі ріжні значіння окремі слова.*)

*) При тій нагоді звернемо увагу на поганий неольгізм: *зовнішній, зовнішність*, утворений на московську подобу, теж із неольгізму „*зовні*“ (природа, що зовні нас, цебто, *поза нами*), щоб конче одним словом oddati чи московське „*внішній*“, „*внішність*“, чи німецьке *aussen*, *von außen* і т. д. А, тимчасом, такого слова (зовні) в народній мові нема, й його вживати непотрібно. В нас кажуть: *зокола, згадвору, назверх, поза* ... щоб визначити, що щось є, чи твориться не всередині чогось. Із цих своїх прислівників, чи прийменників, на подобу інчих подібних слів (*зоколишній*, н. пр. — *наружний*), треба нам творити прикметники, чи іменники (*зокільний, назверхній, назверхність*), та тільки, ясна річ, не можна їх уживати скрізь у значенні моск. „*внішній*“. Тим

вживати нераз одного слова на дві ріжні тямки, та тільки через те, що московська мова вживаває в такому випадку одного слова. Я спинюся на трьох прикладах, таких, що на них мало ще звернуто досі уваги.

1) Московське „вопросъ“ (*quaestio*, з того Галичани, за Поляками, і вживають слова „квестія“, *Frage*) не все можна віддавати нашим словом „питання“, а відповідно до змісту то словом „питання“, то „справа“. „Чи бути, чи не бути — ось питання“ перекладає Куліш, і це так і слід. Але ж: для допомоги товариствам у питаннях торговельного характеру — це недобре; треба б: *допомоги у справах торговельного характеру*. Таксамо: питання про заснування (*справа заснування*) кредитових централь, статті по питаннях аграрної політики (*в справі* — ще краще: *на тему аграрної політики*) і т. д. Я гадаю, що ми не по народньому вживаваємо й таких утертих уже фраз, як „робітниче питання“ (справа), „аграрне питання“, „правописне питання“ й т. д. — бо ж у нас слово „питання“ має, властиво, тільки значіння „запиту“ — варто б було завернути до „народньої справи“, до слова, що, зі свого боку, має теж багато ріжних значінь („дѣло“, нераз відповідає німецькому *Wesen*, н. пр. *Wesen* — будівельна справа й т. д.).

2) Моск. „сложный“ не скрізь можна віддавати нашим одним словом „складний“. „Справа буває складна“ (інтелігенський вислів на загально-європейське: „скомплікований“, отже: *komplizierte Arbeit* — складна праця); але ж, н. пр., у граматичному розумінні „звук“, „слово“ (іменник, приіменник ...) „речення“, „присудок“ — можуть бути тільки „зложени“; зате, н. пр., *ніж* може бути тільки — „складаний“ ...

3) Те ж саме відноситься до слова „характерный“, що в московській мові вживавається в подвійному значінні: *характерная* черта (*charakteristisch* *Zeig*), *характерно* (*charakteristisch*) — й у таких зложеннях, як: „слабохарактерный (человѣкъ)“. Це дві ріжні речі. „Характерна людина“ — це

то, н. пр., буде: *він назверх такий і такий, вигляд назверхній, форма назверхня*, отже *ї назверхність, а торговля — позадержавна, позакраївна, обставини — зокільні, околишній світ* і т. д. Справжнє чуття народньої мови все нам підкаже, якого прикметника нам коли й де вжити. На це вказує і проф. Синявський у своєму „Пораднику“, стор. 121.

людина з характером, з сильним характером (укр. безхарактерний — моск. слабохарактерный); все ж, що когось характеризує, одмічує когось од другого, дає його характеристику — може бути тільки *характеристичне*, отже: *характеристична риса*, *характеристична річ*, це для нього *характеристичне*, *характеристично* й т. д.*)

З тої самої причини в нас дуже часто не роблять ріжниці в уживанні слів: „*повинен*“ і „*мушу*“, бо... московська мова знає в таких випадках тільки слово „*долженъ*“ [деколи при значенні „*мушу*“, додають: „*непремѣнно, обязательно долженъ*“, що знов у нас оддають словом: *неодмінно, обов'язково повинен*, пор. тенденції, що неминуче повинні були довести до розпаду (*мусили довести до...*), факт одностайної дії з большевиками неминуче повинен був повести до зміцнення політики (*мусів довести*)]**).

*) З другого боку, щоб наче-б-то обминути москалізм, у нас почали скрізь слово „*воєнний*“ (все, що відноситься до війни) замінювати словом „*військовий*“ (все, що відноситься до війська). Річ у тому, що в московській мові словом „*воєнний*“ визначають одне і друге („*военные люди*“ — цебто, військові, ті, що служать у війську, й „*военное время*“ — воєнний час, час війни) — у нас це дві різні річі: *військова служба*, *військова одежда*, *військова людина* (бо служить у війську), але ж „*воєнний стан*“ (стан, який буває під час війни), а не — військовий стан (пор.: скрізь встановлено військовий стан, Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 22), *передвоєнний час*, не — довійськовий час, час перед війною (під словом „*довійськовий час*“ у нас треба розуміти час, коли хтось не служив іще в війську), *воєнний терен*, цебто, терен, де відбувається війна й т. д. Тим то не можна казати: військові (*воєнні*) події, територія стала театром військових (*воєнних*) подій, ця місцевість має для військових справ (*воєнних*) виїмкове значення, економічний стан кращає в порівнянні з довійськовими часами (з *передвоєнними часами* — автор мав на увазі час перед світовою війною); „*військова поразка*“ означає поразку в війську, а не поразку в війні, цебто, воєнну поразку ...

**) Чимось чужим (московським) одгонити од уживання „*повинен*“ у неособовій формі, та ще до того тоді, коли б треба, власне, вжити слова „*слід*“, „*треба*“ й т. д., н. пр.: кілько разів повинно б колесувати лихварів (*треба б...* або хиба: *повиннося б*); він написав, та я не знаю, як повинно її вживати (*треба б, слід було б*, а то просто: *як уживати*); кажуть, що негарне повинно виконувати потаємне (тут цілком уже незрозуміла та заплутана думка; треба б її розуміти так: *те, що негарне, слід би, треба б, повиннося б, виконувати потаємно*); збудувати дім, куди негайно повинно було (*слід було, треба було*) віддаляти на ізоляцію робітників; рабові повинно випекти розпеченим валізом тавро; волоцюгу повинно (*слід*) покарати; з тим русифікатор-

Слова „смыслъ“ (лат. *sensus*, од того „сенс“; це не має сенсу, кажуть, за Поляками, Галичани, нім. *Sinn*), у нашій одежі „змисел“, у нас частенько вживають у таких фразах, як: в еволюційному змислі (*розумінні*), у змислі тактики (*маючи на увазі тактику, в розумінні тактики*), в інчому змислі (*в інчому розумінні*), у змислі національної свідомості (*з погляду національної свідомості*), заняв позицію в змислі [*в дусі*] опортунізму... Зате ж, де б уживати цього слова, в розумінні російського „внѣшнія чувства“ (пор. Слов. Грінченка II. стор. 165, приклад із Радомищни, на заході України скрізь уживають того слова тільки в такому розумінні, н. пр., *людина має п'ять змислів*) — у нас пишуть: *зовнішні чуття*. А, тимчасом, од цього слова дуже легко утворювати прикметники: *змислений* (видимий) або *змисловий* (чувственний, *sinnlich*), *надзмисловий* (*über Sinnlich*), *змисловість* (*Sinnlichkeit*, чутственность) і т. д. З інчого боку, нераз то аж проситься у значенні московського „смыслъ“ ужити нашого народнього слова „глузд“, а проте письменники пишуть „змисл“, або „сенс“, н. пр., субстанцію є змисл (глузд) називати живим, пропадає сенс (глузд) його існування, не було жадного змислу (глузду) розповідати й т. д.

Таксамо слід нам робити ріжницю між словом: „голодний“ (чоловік, рік ...) і „голодовий“ (смерть, смерть од довгого голодування, голодова система й т. д.) — адже ж існує в нас слово „голодівка“ — цебто, голодування, дарма що в московській мові існує тільки одне слово на обидва значіння.

*

У зложених реченнях, де перше речення (головне) подає причину, друге (побічне) наслідок (речення наслідкове) — народня мова вказує на наслідок у першому реченні слівцями: *так, так дуже, так сильно, такий* і т. д., московська, здебільшого, слівцями: „постолько“, „столь“, „столько“. Ото ж то і в писаннях наших авторів ви що-крок можете подибати такі речення: та робота остильки (*так дуже*) зміцняє

ством повинно (*треба, слід, муситься*) покінчити вам, молодим повинно так робити (зовсім незрозуміле! — хиба: *треба б, слід*), пор. Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 55 і т. д. У Словарі Грінченка є, що правда, записаний Номисом такий приклад щодо вживання „повинно“ (III, 214), але важко чогось повірити в його народність.

той вплив, що ...; мистецтво завжди остільки (*take*) оптимістичне, що рахує себе творцем ...; елементи її остільки (*takî*) ріжноманітні, що не піддаються кваліфікації; композиція її остільки (*taka*) цікава, що книжка читається легко; факт настільки (*такий дуже*) дивовижний, що він є майже неймовірний; скількість кораблів, що гинули, була остільки (*taka дуже*) велика, що церква ввела молитву за людей, що тонуть ... Те саме відноситься до слівець „наскільки“, „оскільки“ в питайних реченнях, де б у нас треба казати: „який“, „який дуже“ (якщо автор має на увазі міру, ступінь): розуміючи, наскільки загибельним *[який згубний]* міг бути вхід ...; можна собі вияснити, наскільки вже тоді був сильний вплив *[який сильний був уже тоді вплив]*. Узагалі від усіх отих наших „остільки“, „наскільки“ дуже заносить чимось чужим.*)

Дослівно перекладаємо ми й московську фразу „въ свою очередь“ нашим „у свою чергу“, замісь уживати народного: „i собі“, „самий“, або літературного „зі свого боку“, н. пр.: другою стежкою була та, що її проптав революційний романтизм і що у свою чергу (*i собі, зі свого боку*) розділилась ...; так називалась серія оповідань, а він у свою чергу (*зі свого боку, а він самий*) прийшов до цієї назви ось як; нашкіренъ у свою чергу *[самий нашкіренъ]* складається з ... і т. д. Замісь у *першу чергу* (на цьому конгресі повинно бути в першу чергу вирішено питання про перемирря), треба б уживати народн.: *насамперед*.

Таксамо московське „рѣшительно“**) скрізь перекладаємо нашим „рішуче“, дарма що в незапереченому реченні цьому московському слову (Галичани вживають латинського слова „абсолютно“, перебравши його від Поляків) одповідає наше народне „геть чисто“, „цілком“ (робили рішуче все, що хотіли, я рішуче відмовляюсь ...), у запереченому — слово „ніщо“ з наростком-ісінько (щось наче найвищий рівень ступіньовання): я рішуче нічого не чув (*нічогісінько не чув*) ...

*) При тій нагоді варто зазначити, що й московське „нискілько“ (*зовсім ні, ани трохи, нічого, аж ніяк*) в нас передають дослівно перерібкою з московського — „ніскільки“.

**) Пор. О. Курило, стор. 37.

Зовсім непотрібно заводити до нашої мови московську фразу „въ томъ числѣ“ (в тім числі), коли наш народ у таких випадках уживає приіменника „між“, н. пр.: всі австрійські краї, в тім числі й Чехія (*поміж ними*), переходили до Австрії; в числі доказів (*поміж доказами*) він називав, окремі робітники, в числі яких (*поміж нами*) Шенк (Е. Мюгзам, *Юда*, стор. 34) і т. д.

Здається, це теж буде вплив московської (на заході України — польської, а то й німецької) мови, що ми так радо вживаємо віддієслівних іменників, де б нам, як це любить наша мова, уживати дієслівних форм, а власне дієіменників (*infinitivus*). Перегляньте тільки якийнебудь статут, що його укладають наші організатори, та киньте оком на перші два параграфи. Якої тільки мети не ставить собі товариство: і *дослідження*, й *організування*, й *поширювання*, й *улаштування*, й *відбування* й т. д. й т. д. та ще „*для досягнення* цієї мети“ служать такі засоби, як „*вивчення*“, „*розбирання*“ і т. д., — а отже все це неорганічні, чужі фрази, що їх у нашій мові треба передавати просто дієіменником: *товариство має собі за мету досліджувати, організувати, поширювати, відбувати* ... або: *виучувати, розбирати* й т. д. Так само неукраїнські будуть одієслівні іменники в таких реченнях: його делеговано для переведення слідства (*перевести слідство*), вислано для студіювання музики (*студіювати музичну*)*) й т. д.

*

Я поки-що спинюся на цих прикладах, хоча вони й до половини не вичерпують зібраного мною матеріалу. Багато доведеться сказати іншим

*) При цьому треба звернути увагу, що в нас частенько сплутують *substantiva verba*, утворені з доконаних дієслів, із одієслівними іменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотових, і, здебільшого, вживають їх у доконаній формі, н. пр.: інститут має завданням дослідження (*дослідження* — а то просто: *має за завдання досліджувати*) та вивчення (*виучування* — *виучувати*) книгоznавства; завдання полягає у складенні (*складанні*, а власне: *завдання його* — *складати* ...) наукових бібліографій по різних галузях знання (*із різних* ...) та виданні (*видаванні*, власне — *видавати*) відповідних праць; завдяки цьому повільному (отже вказує на недоконаність!) приміненню (*примінюванню* — русизм: *прикладанню*, *приладжуванню*, *приспособлюванню* ...) обмеження (*ограничування*) запліднення (*заплоджування*) поширюється ... Таких прикладів — без ліку!

разом, дещо не входить у рямці цієї статті (польоніями, які добираються до писань наших авторів, що, не знаючи частенько польської мови, вживають польських слів, щоб ніби-то обминути московські), багато ж дечого мусіло відпасти в тої простої причини, що про ці справи вже інші, як зачувасмо, пишуть (передусім О. Курило, що її книжечка має вийти, чи вже й вийшла, новим виданням, та потрохи О. Синявський, М. Левицький і т. д.). Та, щоб закінчити цю частину, я вкажу ще на декілька народніх фраз, що їх ми чогось уперто обминаємо та, пишучи, заступаємо їх чужими:

не роби того й того, бо інакше — *a to* (пор. у Шевченка — *a to бити-мутъ, та й дуже*); революція має дати соціалізм, інакше (*a to*) вона не дасть і миру [Е. Мюгзам: *Юда*, стор. 18]; тепер хай панує згода, бо інакше шкоди зазнала б тільки робітнича кляса (*ibidem*, ст. 21); мені треба до шостої години передати статтю, інакше вона опізнатиться до газети (*ibidem*, ст. 127) . . .

перше ніж, раніш ніж, нім. *еhe*, польс. *nim* — *заки* (живе в народі на заході України),

серед обставин — *як що й до чого, як коли, де й коли,*
в кожному разі — *як-не-як*

це певного рода те й те — *це щось наче те й те***),
мало того — *щє більше*,

замісць того, щоб співати . . . — *замісць співати****).

Крім того, варто ще зазначити, що, під московським упливом, ми деякі недоконані дієслова вважаємо за доконані й уживаємо їх у доконаному значенні. Це такі дієслова: *кінчити* (недокон., доконане — *скінчити*), *женитися* (недокон., доконане — *оженитися*), з чужих: *організувати* (недокон. моск. организовать, і тому один автор пише: товариство

*) Пор. про це Й. О. Курило, стор. 19—20.

**) Пор., н. пр., ця верства є щось в роді запасної комори [ця *верства це щось неначе запасна комора*]; щось у тім роді (*щось наче так*) . . .

***) На цей русизм указує Й. О. Курило стор. 30, та тільки радить додавати ще „щоб“. Ця авторка згадує ще про такі варваризми, як: а між тим (*а тимчасом*), врешті-решт (*кінець-кінцем*), впрочім (*автім*, пор. у Шевч. *автім не дурень . . .*) і багато інших. Із своєї практики я додам іще одну нову квіточку, один автор пише: „заключити шлюб“, замісць — „*побрatisя*“ . . .

організовує, зам. організує, свої відділи, Білоруси почали організовуватись...; докон. — зорганізувати), арештувати (недокон., моск. арестовать, док. — заарештывать), констатувати (недок., докон. — сконстатувати; один автор пише: нарада констатувала цілковитий застій, замісць: сконстатувала повний застій)... Те саме відноситься до таких слів, як: телеграфувати — зателеграфувати, телефонувати — зателефонувати й ін.

Ще одне: в нашій мові кажеться „осягнути щось“ (знах.), але „досягти чогось“ (родів.), а то й тут роблять багато помилок, пор.: всіма тими засобами буржуазія осягла того, що...

II.

Оцим ми могли б і закінчити свої завваги. Та тільки ж на початку статті ми згадували про ще одну цікаву рису в наших читачів і письменників, а саме, про наш консерватизм у справах мови, про те, що ми, звикши до чогось, що втерлося, неохоче приймаємо всякі „новаторства“, дарма що вони, може, й не новаторства, а тільки якось так здаються нам чимось новим, отож і дивовижним, а то й чужим. Це річ звичайна, і в нас вона й ненова. Звичайна тим, що взагалі письменницька мова має щось у собі консервативного, тут усе велику ролю грає звичка, а відвикати від звички — річ нелегка. А не нова, бо ця справа тягнеться не від сьогодні.

Пригадати б тільки, як то ще в 80.рр. XIX. ст. нацинулось було наше суспільство на Куліша за його неольгізми та „дивні“ форми в перекладах Шекспіра. Та не минуло років двацять, як ці неольгізми перестали бути неольгізмами, „дивовижні“ форми не здавались уже дивними, й нову серію перекладів Шекспіра, що від 1899. р. почала виходити у Львові під редакцією Франка, суспільство вітало з захопленням. А чого то не доводилося зазнавати Кулішеві за його переклад Біблії? Старицькому й досі не можуть забути його легендарної „заковики“, а проте ми тепер не можемо досить надивуватись, який то мистець був Старицький творити нові поетичні вислови, фрази, слова, дарма що за життя поета йому робили багато-багато закидів.*)

*) Цікаво, що ріжними часами, а то й тепер, суспільство неоднаково ставилось і ставиться до авторів-новаторів. Мені ніде не доводилося здібати писаної критики,

та ніби-тодивних форм, і не думаючи, що над ними колись дискутували, сварились, гарячились, чи добрі вони, потрібні й т. д. Так воно буде і з тими новотворами та з тими всіма новизнами, що їх тепер уводять наші письменники та автори. Досить, щоб яке слово, утворене в дусі народньої мови, щоб яка форма чи звуковий закон, вигрібаний із народних низів, чи з забуття, прийнялися в письменстві, щоб наше вухо собі їх засвоїло, щоб усі вони через дім, школу, товариські зносини, газету, добралася до нового покоління,— й ніхто не думатиме над тим, яке то це та те слово, яка то форма й т. д.*).

Але ж буває, що „зорганізований похід“ проти нових слів, і оригінальних, і гарних, і утворених у дусі народньої мові або взятих із скарбу її та тільки перенесених на інчу ділянку, що такий похід може справі зашкодити й нефахову, некритичну публику „озброїти“ проти них**); тим то я хотів би тут, на кількох прикладах, і звернути увагу й на цей бік справи, обмежуючись одним явищем із поля фонетики, одним із відмінювання, й кількома з словотвору (новотворами).

*

не доводилося чути ніяких заміток щодо неольгізмів, напр., Кониського (а їх сила, й багато з них дуже гарних), зате за Куліша й Старицького писали багато, а ще більше говорили. Те саме робиться й на наших очах. Про москалізми, н. пр., у драмах Тобілевича з інтелігенського життя ніхто не згадує, навпаки, ще й підносять раз-у-раз його „крилаті слова“. А ось про Винниченка пущено раз думку, що він пише мало не по-московському, й ця легенда шириться собі та шириться. Про новотвори Винниченка в дусі народньої мови, новотвори, що принялися в нас, про його деякі гарні інтелігенські вислови, які встигли перейти вже в писання нового покоління, ніде ніхто нічого не каже ...

*) Доволі тільки вказати на такі цілком штучно утворені погані слова, як: „позаяк“ у значенні „бо“ (в народі воно живе, на Підгіррі, в Гуцулів, але у значенні „оскільки“), або „звіт“ у значенні „звідомлення“ (по старо-укр. воно зовсім не те значить), або беаліч інчих слів (*світлина, вдаряк, змаг, прагнути до чогось, зам. змагати, рватись до чогось, пор. прагнула* виразно до *утворення об'єднання* лівої частини, прагне до усталення правопису, пише д. Йогансен, — у нас кажеться тільки: *прагнути чогось, пор. Слов. Грінч. III, ст. 401*). Деякі з них поприймалися так, що треба попросту війну вести з ними (напр., „позаяк“)...

**) Я маю, н. пр., на думці фейлстони „Нової Ради“ проти тої залізничої термінольгії, що її пробували бути завести на Україні. Я докладно не пригадую собі всіх цих термінів, але ж знаю, що деякі з них були дуже влучні, оригінальні й суперукраїнські. Я осо-

Московську фразу „въ то же время“ — в нас просто перекладають: *в той же час* (боротьба нації за самостійність є в той же час боротьбою за соціалізм; міністр, обертаючись серед колег іміграції, в той же час вів переписку з чужими; ми протестували... і в той же час уважали за правильне...; формули не завважали б підготовці об'єднання, але в той же час не дуже підкреслювали б прагнення... й т. д.) замісць: „рівночасно“, або „саме тоді“ (в той же час їхали селом), або „таксамо“ (він підкреслював, що в той же час незрозумілим являється розкол); одинъ и тотъ же передаютъ: *один и той же, один и той самий*: одна й та сама вартість, в одній і тій же скількості, замісць: *та сама вартість, в такій самій кількості*. Взагалі в українській мові сполучника *же*, *ж* уживається тільки для змінення попереднього вислову, поширяти ж його значіння, як у московській мові, на = *самий* не треба (той же = *той самий*, така ж = *така сама*, в тім же числі *газети* = *в тому самому числі газети*). Моск. вислів „въ то время какъ“ [нім. während], що визначає протиставність, так би й слід було в нас передавати якимось протиставним сполучником, а не перекладами дослівно фразою: *в той час, як* [нараду виконкомів треба визнати успішною, в той час як працю комісії — невдалою... замісць: *зате ж працю комісії невдалою, але працю... а працю... і т. д.*].

Подібно почали в нас раз-у-раз московське „на протяженні“ передавати словом „протягом“ або „на протягу“, де б то в нас часто доволі було би вжити *accus. temporis*: посуха, що панувала протягом місяця (*цілий місяць*), на протягу року (*цілий рік*), капітали амортизуються на протязі довшого часу (*довший час*), живе на протязі століття (*століття*), обов'язаний протягом кожних двох літ (*що два роки*) перевести ревізію, ... а то й приіменника „за“, н. пр.: протягом трьох років проходить школу (*за три роки*)...

Подібно бував з фразою „въ области“ (нім. auf dem Gebiete), що її в нас так і лишають, не добираючи відповідної української фрази (*в ділянці*, *на полі*) або хоч би чужої (*у сфері*), й пишуть: кооперація в цій області (*в цій ділянці*) майже цілком провалилась, відбудова в області (*в ділянці*) торговлі, ця область (*ділянка*) знання, розсліди в області фізики (*на полі фізики*) й т. д.

Таксамо дуже неприємно вражає московське „являється“, — не у звичайному розумінні, що, мовляв, чогось не було, а воно нараз із'явилось, а в тому розумінні, що хтось або щось виступає в якійсь ролі (нім. *als*), коли то наша мова вживає присудкового ім'я в оруднику зі сполучкою „бути“. В тім то й річ, що сам орудник тоді вже вказує на ролю, подобу, форму — і в тому й ріжниться присудкове ім'я в називнику (щось постійне, певне) від присудкового ім'я в оруднику.* Слово „являється“ підходить до такого розуміння й оддає в моск. мові ту ріжницю, але ж у такому значенні наша мова його не знає, й тим то й його вживати не слід. Замісць: „це товариство являється по продажу одним з найбільших підприємств“, у нас треба просто казати: *це товариство є щодо продажу одним із найбільших підприємств*, або, описово, приближно

*) При тій нагоді треба б, із другого боку, звернути увагу, що наші письменники, оминаючи ніби-то московську конструкцію, вживають часто орудника у присудковому ім'ї й тоді, коли тим ім'ям є сам прикметник, чи дієприкметник. Коли ми кажемо про когось, який він, то вже тим указуємо на якусь постійну його прикмету, тим то прикметник у присудку повинен бути в називнику. А проте часто зустрінете в наших письменників у таких випадках орудник: їй не чужими є краса і мистецтво (*для неї краса і мистецтво не чужі*), йому не є можливим нове повітря (*для нього не можливе нове повітря*), суспільство не є українським (*українське*), ні одна точка програми не була виконанаю (*виконана* — це ж автор говорить про щось певне; та ще краще: *ні одної точки не виконано*), договор мусить бути незалежним (*незалежний*) од умови (адже ж „*мусить*“), постать Костомарова є досить визначною (*визначна*), устрій товариства є таким (*такий*), загадка є складною, але цікавою (*складна, але цікава*), схема казки є давнішою (*давніша*), шляхи були неправими, невідповідними, щось було неясним у його, мистецтво повинно бути зрозумілим для загалу (цього домагається автор, чи герой — отже: *зрозуміле*), ціарство було міцним (*міцне*), ціарство фактично було самостійним (адже ж фактично, отже: *самостійне*), розрахунки реакції були короткозорими (*короткозорі*), кооперація буде міцною (*міцна*), творчість мисця буде протилежною індустріальності (*протилежна*) ... Що в теперішнім часі найкраще злучку пропускати, це видно вже з тих прикладів, що їх подано вгорі (див. про це ще уваги О. Курило, стор. 21). Те саме відноситься до дієслова „*стати*“; коли говоримо про щось певне, то прикметник у зложеному присудку повинен бути в називнику. Тим то речення: „*обличчя містечкового комунізму стало ще більш характерним*“ — не віддає того, що ми хочемо сказати про обличчя комунізму, як про щось, на наш погляд, певне, — дасмо ж докази! — треба сказати: *обличчя стало характеристичніше* ...

з таким самим значінням: *товариство становить щодо продажу одне з найбільших підприємств*. Так само не по-українськи віддані такі думки: постачальником чаю являється англійська кооперація, метою кооперації являються (*мету кооперації становлять*) функції торговельні й т. д. А вже зовсім не можна сказати так: найбільш цікаві являються дані по постачанню краму (*найцікавіші дані щодо постачання краму*), де до того ще й присудкове ім'я покладене в називнику.

Коли ми вже заговорили про дієслово „*становити*“, то при тій нагоді звернемо увагу на те, що наші письменники чогось не вживають його ще в інчому значенні, яке воно має, у значенні московського „*составлять*“, нім. *bilden*, а передають його словом „*складати*“: це складає (*становить*) частину нашого капіталу, все докупи складає (*становить, дає*), суму ... Плутанина вийшла з того, що московське слово „*составлять*“ у нас визначає і „*складати*“, але ж тільки в інчих випадках; у нас можна скласти *стіл*, якщо він розібраний, можна скласти *вірш, пісню* (в розумінні: укласти, скомпонувати), в нас складають докупи букви (від того „*склад*“ — слогъ), але ж у тому значенні, що вгорі, цього слова вживати не можна.

*

Воно то часто буває, що в одній мові одне якесь слово вживается в ріжних значіннях [пор. нім. *taſchen*: і *Bett taſchen* (стелити ліжко), і *Feuer taſchen* (розпалити в печі), і *Banketott taſchen* (банкрутити), або російське „*общій*“ (спільний і загальний), наше „*склад*“ моск. „*слогъ*“ і „*составъ*“] — зате друга мова має на такі ріжні значіння окремі слова.*)

*) При тій нагоді звернемо увагу на поганий неольгізм: *зовнішній, зовнішність*, утворений на московську подобу, теж із неольгізму „*зовні*“ (природа, що зовні нас, цебто, *поза нами*), щоб конче одним словом oddati чи московське „*внішній*“, „*внішність*“, чи німецьке *aussen*, *von außen* і т. д. А, тимчасом, такого слова (зовні) в народній мові нема, й його вживати непотрібно. В нас кажуть: *зокола, згадвору, назверх, поза* ... щоб визначити, що щось є, чи твориться не всередині чогось. Із цих своїх прислівників, чи прийменників, на подобу інчих подібних слів (*зоколишній*, н. пр. — *наружний*), треба нам творити прикметники, чи іменники (*зокільний, назверхній, назверхність*), та тільки, ясна річ, не можна їх уживати скрізь у значенні моск. „*внішній*“. Тим

вживати нераз одного слова на дві ріжні тямки, та тільки через те, що московська мова вживаває в такому випадку одного слова. Я спинюся на трьох прикладах, таких, що на них мало ще звернуто досі уваги.

1) Московське „вопросъ“ (*quaestio*, з того Галичани, за Поляками, і вживають слова „квестія“, *Frage*) не все можна віддавати нашим словом „питання“, а відповідно до змісту то словом „питання“, то „справа“. „Чи бути, чи не бути — ось питання“ перекладає Куліш, і це так і слід. Але ж: для допомоги товариствам у питаннях торговельного характеру — це недобре; треба б: *допомоги у справах торговельного характеру*. Таксамо: питання про заснування (*справа заснування*) кредитових централь, статті по питаннях аграрної політики (*в справі* — ще краще: *на тему аграрної політики*) і т. д. Я гадаю, що ми не по народньому вживаваємо й таких утертих уже фраз, як „робітниче питання“ (справа), „аграрне питання“, „правописне питання“ й т. д. — бо ж у нас слово „питання“ має, властиво, тільки значіння „запиту“ — варто б було завернути до „народньої справи“, до слова, що, зі свого боку, має теж багато ріжних значінь („дѣло“, нераз відповідає німецькому *Wesen*, н. пр. *Wesen* — будівельна справа й т. д.).

2) Моск. „сложный“ не скрізь можна віддавати нашим одним словом „складний“. „Справа буває складна“ (інтелігенський вислів на загально-європейське: „скомплікований“, отже: *komplizierte Arbeit* — складна праця); але ж, н. пр., у граматичному розумінні „звук“, „слово“ (іменник, приіменник ...) „речення“, „присудок“ — можуть бути тільки „зложены“; зате, н. пр., *ніж* може бути тільки — „складаний“ ...

3) Те ж саме відноситься до слова „характерный“, що в московській мові вживавається в подвійному значінні: *характерная* черта (*charakteristisch* *Zeig*), *характерно* (*charakteristisch*) — й у таких зложеннях, як: „слабохарактерный (человѣкъ)“. Це дві ріжні речі. „Характерна людина“ — це

то, н. пр., буде: *він назверх такий і такий, вигляд назверхній, форма назверхня*, отже *ї назверхність, а торговля — позадержавна, позакраївна, обставини — зокільні, околишній світ* і т. д. Справжнє чуття народньої мови все нам підкаже, якого прикметника нам коли й де вжити. На це вказує і проф. Синявський у своєму „Пораднику“, стор. 121.

людина з характером, з сильним характером (укр. безхарактерний — моск. слабохарактерный); все ж, що когось характеризує, одмічує когось од другого, дає його характеристику — може бути тільки *характеристичне*, отже: *характеристична риса*, *характеристична річ*, це для нього *характеристичне*, *характеристично* й т. д.*)

З тої самої причини в нас дуже часто не роблять ріжниці в уживанні слів: „*повинен*“ і „*мушу*“, бо... московська мова знає в таких випадках тільки слово „*долженъ*“ [деколи при значенні „*мушу*“, додають: „*непремѣнно, обязательно долженъ*“, що знов у нас оддають словом: *неодмінно, обов'язково повинен*, пор. тенденції, що неминуче повинні були довести до розпаду (*мусили довести до...*), факт одностайної дії з большевиками неминуче повинен був повести до зміцнення політики (*мусів довести*)]**).

*) З другого боку, щоб наче-б-то обминути москалізм, у нас почали скрізь слово „*воєнний*“ (все, що відноситься до війни) замінювати словом „*військовий*“ (все, що відноситься до війська). Річ у тому, що в московській мові словом „*воєнний*“ визначають одне і друге („*военные люди*“ — цебто, військові, ті, що служать у війську, й „*военное время*“ — воєнний час, час війни) — у нас це дві різні річі: *військова служба*, *військова одежда*, *військова людина* (бо служить у війську), але ж „*воєнний стан*“ (стан, який буває під час війни), а не — військовий стан (пор.: скрізь встановлено військовий стан, Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 22), *передвоєнний час*, не — довійськовий час, час перед війною (під словом „*довійськовий час*“ у нас треба розуміти час, коли хтось не служив іще в війську), *воєнний терен*, цебто, терен, де відбувається війна й т. д. Тим то не можна казати: військові (*воєнні*) події, територія стала театром військових (*воєнних*) подій, ця місцевість має для військових справ (*воєнних*) виїмкове значення, економічний стан кращає в порівнянні з довійськовими часами (з *передвоєнними часами* — автор мав на увазі час перед світовою війною); „*військова поразка*“ означає поразку в війську, а не поразку в війні, цебто, воєнну поразку ...

**) Чимось чужим (московським) одгонить од уживання „*повинен*“ у неособовій формі, та ще до того тоді, коли б треба, власне, вжити слова „*слід*“, „*треба*“ й т. д., н. пр.: кілько разів повинно б колесувати лихварів (*треба б...* або хиба: *повиннося б*); він написав, та я не знаю, як повинно її вживати (*треба б, слід було б*, а то просто: *як уживати*); кажуть, що негарне повинно виконувати потаємне (тут цілком уже незрозуміла та заплутана думка; треба б її розуміти так: *те, що негарне, слід би, треба б, повиннося б, виконувати потаємно*); збудувати дім, куди негайно повинно було (*слід було, треба було*) віддаляти на ізоляцію робітників; рабові повинно випекти розпеченим валізом тавро; волоцюгу повинно (*слід*) покарати; з тим русифікатор-

Слова „смыслъ“ (лат. *sensus*, од того „сенс“; це не має сенсу, кажуть, за Поляками, Галичани, нім. *Sinn*), у нашій одежі „змисел“, у нас частенько вживають у таких фразах, як: в еволюційному змислі (*розумінні*), у змислі тактики (*маючи на увазі тактику, в розумінні тактики*), в інчому змислі (*в інчому розумінні*), у змислі національної свідомості (*з погляду національної свідомості*), заняв позицію в змислі [*в дусі*] опортунізму... Зате ж, де б уживати цього слова, в розумінні російського „внѣшнія чувства“ (пор. Слов. Грінченка II. стор. 165, приклад із Радомищни, на заході України скрізь уживають того слова тільки в такому розумінні, н. пр., *людина має п'ять змислів*) — у нас пишуть: *зовнішні чуття*. А, тимчасом, од цього слова дуже легко утворювати прикметники: *змислений* (видимий) або *змисловий* (чувственний, *sinnlich*), *надзмисловий* (*über Sinnlich*), *змисловість* (*Sinnlichkeit*, чутственность) і т. д. З інчого боку, нераз то аж проситься у значенні московського „смыслъ“ ужити нашого народнього слова „глузд“, а проте письменники пишуть „змисл“, або „сенс“, н. пр., субстанцію є змисл (глузд) називати живим, пропадає сенс (глузд) його існування, не було жадного змислу (глузду) розповідати й т. д.

Таксамо слід нам робити ріжницю між словом: „голодний“ (чоловік, рік ...) і „голодовий“ (смерть, смерть од довгого голодування, голодова система й т. д.) — адже ж існує в нас слово „голодівка“ — цебто, голодування, дарма що в московській мові існує тільки одне слово на обидва значіння.

*

У зложених реченнях, де перше речення (головне) подає причину, друге (побічне) наслідок (речення наслідкове) — народня мова вказує на наслідок у першому реченні слівцями: *так, так дуже, так сильно, такий* і т. д., московська, здебільшого, слівцями: „постолько“, „столь“, „столько“. Ото ж то і в писаннях наших авторів ви що-крок можете подибати такі речення: та робота остильки (*так дуже*) зміцняє

ством повинно (*треба, слід, муситься*) покінчити вам, молодим повинно так робити (зовсім незрозуміле! — хиба: *треба б, слід*), пор. Е. Мюгзам: *Юда*, ст. 55 і т. д. У Словарі Грінченка є, що правда, записаний Номисом такий приклад щодо вживання „повинно“ (III, 214), але важко чогось повірити в його народність.

той вплив, що ...; мистецтво завжди остільки (*take*) оптимістичне, що рахує себе творцем ...; елементи її остільки (*takī*) ріжноманітні, що не піддаються кваліфікації; композиція її остільки (*taka*) цікава, що книжка читається легко; факт настільки (*такий дуже*) дивовижний, що він є майже неймовірний; скількість кораблів, що гинули, була остільки (*taka дуже*) велика, що церква ввела молитву за людей, що тонуть ... Те саме відноситься до слівець „наскільки“, „оскільки“ в питайних реченнях, де б у нас треба казати: „який“, „який дуже“ (якщо автор має на увазі міру, ступінь): розуміючи, наскільки загибельним *[який згубний]* міг бути вхід ...; можна собі вияснити, наскільки вже тоді був сильний вплив *[який сильний був уже тоді вплив]*. Узагалі від усіх отих наших „остільки“, „наскільки“ дуже заносить чимось чужим.*)

Дослівно перекладаємо ми й московську фразу „въ свою очередь“ нашим „у свою чергу“, замісь уживати народного: „i собі“, „самий“, або літературного „зі свого боку“, н. пр.: другою стежкою була та, що її проптав революційний романтизм і що у свою чергу (*i собі, зі свого боку*) розділилась ...; так називалась серія оповідань, а він у свою чергу (*зі свого боку, а він самий*) прийшов до цієї назви ось як; нашкіренъ у свою чергу *[самий нашкіренъ]* складається з ... і т. д. Замісь у *першу чергу* (на цьому конгресі повинно бути в першу чергу вирішено питання про перемирря), треба б уживати народн.: *насамперед*.

Таксамо московське „рѣшительно“**) скрізь перекладаємо нашим „рішуче“, дарма що в незапереченому реченні цьому московському слову (Галичани вживають латинського слова „абсолютно“, перебравши його від Поляків) одповідає наше народне „геть чисто“, „цілком“ (робили рішуче все, що хотіли, я рішуче відмовляюсь ...), у запереченому — слово „ніщо“ з наростком-ісінько (щось наче найвищий рівень ступіньовання): я рішуче нічого не чув (*нічогісінько не чув*) ...

*) При тій нагоді варто зазначити, що й московське „нискілько“ (*зовсім ні, ани трохи, нічого, аж ніяк*) в нас передають дослівно перерібкою з московського — „ніскільки“.

**) Пор. О. Курило, стор. 37.

Зовсім непотрібно заводити до нашої мови московську фразу „въ томъ числѣ“ (в тім числі), коли наш народ у таких випадках уживає приіменника „між“, н. пр.: всі австрійські краї, в тім числі й Чехія (*поміж ними*), переходили до Австрії; в числі доказів (*поміж доказами*) він називав, окремі робітники, в числі яких (*поміж нами*) Шенк (Е. Мюгзам, *Юда*, стор. 34) і т. д.

Здається, це теж буде вплив московської (на заході України — польської, а то й німецької) мови, що ми так радо вживаємо віддієслівних іменників, де б нам, як це любить наша мова, уживати дієслівних форм, а власне дієіменників (*infinitivus*). Перегляньте тільки якийнебудь статут, що його укладають наші організатори, та киньте оком на перші два параграфи. Якої тільки мети не ставить собі товариство: і *дослідження*, й *організування*, й *поширювання*, й *улаштування*, й *відбування* й т. д. й т. д. та ще „*для досягнення* цієї мети“ служать такі засоби, як „*вивчення*“, „*розбирання*“ і т. д., — а отже все це неорганічні, чужі фрази, що їх у нашій мові треба передавати просто дієіменником: *товариство має собі за мету досліджувати, організувати, поширювати, відбувати* ... або: *виучувати, розбирати* й т. д. Так само неукраїнські будуть одієслівні іменники в таких реченнях: його делеговано для переведення слідства (*перевести слідство*), вислано для студіювання музики (*студіювати музичну*)*) й т. д.

*

Я поки-що спинюся на цих прикладах, хоча вони й до половини не вичерпують зібраного мною матеріалу. Багато доведеться сказати іншим

*) При цьому треба звернути увагу, що в нас частенько сплутують *substantiva verba*, утворені з доконаних дієслів, із одієслівними іменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотових, і, здебільшого, вживають їх у доконаній формі, н. пр.: інститут має завданням дослідження (*дослідження* — а то просто: *має за завдання досліджувати*) та вивчення (*виучування* — *виучувати*) книгоznавства; завдання полягає у складенні (*складанні*, а власне: *завдання його* — *складати* ...) наукових бібліографій по різних галузях знання (*із різних* ...) та виданні (*видаванні*, власне — *видавати*) відповідних праць; завдяки цьому повільному (отже вказує на недоконаність!) приміненню (*примінюванню* — русизм: *прикладанню*, *приладжуванню*, *приспособлюванню* ...) обмеження (*ограничування*) запліднення (*заплоджування*) поширюється ... Таких прикладів — без ліку!

разом, дещо не входить у рямці цієї статті (польоніями, які добираються до писань наших авторів, що, не знаючи частенько польської мови, вживають польських слів, щоб ніби-то обминути московські), багато ж дечого мусіло відпасти в тої простої причини, що про ці справи вже інші, як зачувасмо, пишуть (передусім О. Курило, що її книжечка має вийти, чи вже вийшла, новим виданням, та потрохи О. Синявський, М. Левицький і т. д.). Та, щоб закінчити цю частину, я вкажу ще на декілька народніх фраз, що їх ми чогось уперто обминаємо та, пишучи, заступаємо їх чужими:

не роби того й того, бо інакше — *a to* (пор. у Шевченка — *a to бити-мутъ, та й дуже*); революція має дати соціалізм, інакше (*a to*) вона не дасть і миру [Е. Мюгзам: *Юда*, стор. 18]; тепер хай панує згода, бо інакше шкоди зазнала б тільки робітнича кляса (*ibidem*, ст. 21); мені треба до шостої години передати статтю, інакше вона опізиться до газети (*ibidem*, ст. 127) . . .

перше ніж, раніш ніж, нім. *еhe*, польс. *nim* — *заки* (живе в народі на заході України),

серед обставин — *як що й до чого, як коли, де й коли,*
в кожному разі — *як-не-як*

це певного рода те й те — *це щось наче те й те***),
мало того — *щє більше,*
замісць того, щоб співати . . . — *замісць співати****).

Крім того, варто ще зазначити, що, під московським упливом, ми деякі недоконані дієслова вважаємо за доконані й уживаємо їх у доконаному значенні. Це такі дієслова: *кінчити* (недокон., доконане — *скінчити*), *женитися* (недокон., доконане — *оженитися*), з чужих: *організувати* (недокон. моск. организовать, і тому один автор пише: товариство

*) Пор. про це Й. О. Курило, стор. 19—20.

**) Пор., н. пр., ця верства є щось в роді запасної комори [ця *верства це щось неначе запасна комора*]; щось у тім роді (*щось наче так*) . . .

***) На цей русизм указує Й. О. Курило стор. 30, та тільки радить додавати ще „щоб“. Ця авторка згадує ще про такі варваризми, як: а між тим (*а тимчасом*), врешті-решт (*кінець-кінцем*), впрочім (*автім*, пор. у Шевч. *автім не дурень . . .*) і багато інших. Із своєї практики я додам іще одну нову квіточку, один автор пише: „заключити шлюб“, замісць — „*побрatisя*“ . . .

організовує, зам. організує, свої відділи, Білоруси почали організовуватись...; докон. — зорганізувати), арештувати (недокон., моск. арестовать, док. — заарештывать), констатувати (недок., докон. — сконстатувати; один автор пише: нарада констатувала цілковитий застій, замісць: сконстатувала повний застій)... Те саме відноситься до таких слів, як: телеграфувати — зателеграфувати, телефонувати — зателефонувати й ін.

Ще одне: в нашій мові кажеться „осягнути щось“ (знах.), але „досягти чогось“ (родів.), а то й тут роблять багато помилок, пор.: всіма тими засобами буржуазія осягла того, що...

II.

Оцим ми могли б і закінчити свої завваги. Та тільки ж на початку статті ми згадували про ще одну цікаву рису в наших читачів і письменників, а саме, про наш консерватизм у справах мови, про те, що ми, звикши до чогось, що втерлося, неохоче приймаємо всякі „новаторства“, дарма що вони, може, й не новаторства, а тільки якось так здаються нам чимось новим, отож і дивовижним, а то й чужим. Це річ звичайна, і в нас вона й ненова. Звичайна тим, що взагалі письменницька мова має щось у собі консервативного, тут усе велику ролю грає звичка, а відвикати від звички — річ нелегка. А не нова, бо ця справа тягнеться не від сьогодні.

Пригадати б тільки, як то ще в 80.рр. XIX. ст. нацинулось було наше суспільство на Куліша за його неольгізми та „дивні“ форми в перекладах Шекспіра. Та не минуло років двацять, як ці неольгізми перестали бути неольгізмами, „дивовижні“ форми не здавались уже дивними, й нову серію перекладів Шекспіра, що від 1899. р. почала виходити у Львові під редакцією Франка, суспільство вітало з захопленням. А чого то не доводилося зазнавати Кулішеві за його переклад Біблії? Старицькому й досі не можуть забути його легендарної „заковики“, а проте ми тепер не можемо досить надивуватись, який то мистець був Старицький творити нові поетичні вислови, фрази, слова, дарма що за життя поета йому робили багато-багато закидів.*)

*) Цікаво, що ріжними часами, а то й тепер, суспільство неоднаково ставилось і ставиться до авторів-новаторів. Мені ніде не доводилося здібати писаної критики,

та ніби-тодивних форм, і не думаючи, що над ними колись дискутували, сварились, гарячились, чи добрі вони, потрібні й т. д. Так воно буде і з тими новотворами та з тими всіма новизнами, що їх тепер уводять наші письменники та автори. Досить, щоб яке слово, утворене в дусі народньої мови, щоб яка форма чи звуковий закон, вигрібаний із народних низів, чи з забуття, прийнялися в письменстві, щоб наше вухо собі їх засвоїло, щоб усі вони через дім, школу, товариські зносини, газету, добралася до нового покоління,— й ніхто не думатиме над тим, яке то це та те слово, яка то форма й т. д.*).

Але ж буває, що „зорганізований похід“ проти нових слів, і оригінальних, і гарних, і утворених у дусі народньої мові або взятих із скарбу її та тільки перенесених на інчу ділянку, що такий похід може справі зашкодити й нефахову, некритичну публику „озброїти“ проти них**); тим то я хотів би тут, на кількох прикладах, і звернути увагу й на цей бік справи, обмежуючись одним явищем із поля фонетики, одним із відмінювання, й кількома з словотвору (новотворами).

*

не доводилося чути ніяких заміток щодо неольгізмів, напр., Кониського (а їх сила, й багато з них дуже гарних), зате за Куліша й Старицького писали багато, а ще більше говорили. Те саме робиться й на наших очах. Про москалізми, н. пр., у драмах Тобілевича з інтелігенського життя ніхто не згадує, навпаки, ще й підносять раз-у-раз його „крилаті слова“. А ось про Винниченка пущено раз думку, що він пише мало не по-московському, й ця легенда шириться собі та шириться. Про новотвори Винниченка в дусі народньої мови, новотвори, що принялися в нас, про його деякі гарні інтелігенські вислови, які встигли перейти вже в писання нового покоління, ніде ніхто нічого не каже ...

*) Доволі тільки вказати на такі цілком штучно утворені погані слова, як: „позаяк“ у значенні „бо“ (в народі воно живе, на Підгіррі, в Гуцулів, але у значенні „оскільки“), або „звіт“ у значенні „звідомлення“ (по старо-укр. воно зовсім не те значить), або беаліч інчих слів (*світлина, вдаряк, змаг, прагнути до чогось, зам. змагати, рватись до чогось, пор. прагнула* виразно до *утворення об'єднання лівої частини, прагне до усталення правопису*, пише д. Йогансен, — у нас кажеться тільки: *прагнути чогось, пор. Слов. Грінч. III, ст. 401*). Деякі з них поприймалися так, що треба попросту війну вести з ними (напр., „позаяк“)...

**) Я маю, н. пр., на думці фейлстони „Нової Ради“ проти тої залізничої термінольгії, що її пробували бути завести на Україні. Я докладно не пригадую собі всіх цих термінів, але ж знаю, що деякі з них були дуже влучні, оригінальні й сutoукраїнські. Я осо-

Віддавна по словниках та фільольоґічних розвідках у нас указувано на те, що українська мова не любить накопичувати шелестівок і всякими способами це накопичування обминає. Одним із таких засобів є чергування *в* із *у*, *і* з *й* у називку (*Unlaut*) слів (*учитель* — *вчитель*, *іду* — *йду*), та той закон у практиці в літературній мові лишався, здебільшого, мертвим: деякі автори так, бувало, укладали слова одні за одними, що коли б їх було вимовити так, як їх написано, то можна було б собі поламати зуби. Тим то новіці письменники почали додивлятися до цього закону й використовувати його у своїх писаннях — ясна річ, уникаючи непорозумінь, які з цього могли б вийти.***) Але ж, як загалом уяви, то в тому напрямі в нас панує великий консерватизм, і звичайні автори (не поети, не письменники) мало коли цього закону у своїх писаннях придережуються. Ще більше. Проти здвоєного приіменника *в* у формі *ув* іде гостра боротьба. Хоч усі пишуть *увійти*, *увірвати*, *увіходити* . . . , де появляється здвоєння *в* у зложених дієсловах як приrostок — у самому приіменнику форма *ув* (увідомих, зрештою, випадках) їх чогось разить. Вони вважають її формою вуль-

бисто ніяк не міг зрозуміти, чому так зазвято розкритиковано слово „*залізна валка*“, й радий був би, як би це слово таки в нас прийнялося, побіч „*поїзду*“, взятого нами від Москалів, і „*потягу*“, запозиченого від Поляків. Про слова „*ванtaga*“, „*вантааж*“, „*вантаажити*“, „*вантаажний поїзд*“ чи „*валка*“ нічого й говорити — краще що й годі придумати. А то були ще там слова на „*буфет*“, „*перон*“ і т. д. Варто б було тоді нашим критикам пізнати чеські, сербські чи інчі які (а не тільки московські) залізничі назви з їх *vlak*-ами (хоч у них є й „*роjezd*“), *zavazadl*-ами, *přednost*-ами, *nastupišt*-ами — слова, що теж, може, зпочатку неприємно вражали вухо, але до них із часом усе привикло, і вони вже не можуть „*не подобатися*“. А Чехи то просто майстри в витворюванні своєї власної термінології!

****) Та й то зміст речення все вкаже, що ми маємо на думці. Річ у тому, що слово саме для себе не дає ще змісту; воно набирає значіння аж у реченні, у звязку з іншими словами. Тим то, коли дехто виступає проти паралельного вживання, н. пр., слова *вплив і уплив*, *вникнути й уникнути* (самі про себе це слова ріжні, з ріжними значіннями), відповідно до того, де місце тим словам, чи після слова з голосівкою чи шелестівкою на кінці — то він не бере на увагу цієї граматичної „*істини*“, такої для нашої мови елементарної. А то ж і значіння приім. *у* (нім. *bei*) в род. відм. саме про себе інче, ніж значіння *в* (нім. *in* в acc. або loc.), а проте ми в обидвох випадках уживаємо обох форм (Поляки й Москалі — ні!). відповідно до того, чим кінчиться попереднє слово: *я в батька*, *він у батька*, *я йду в ліс*, *ідіть у ліс* і т. д.

гарною, формою, що її вживають на Україні тільки Жиди й т. ін. Про вульгарність форм чи слів — балакати не будемо, бо ж відомо, що те, що сьогодні видається ніби-то-вульгарним, через декілька років зовсім не будить уже враження вульгарності (пор. *переборщти*, *пересолити* й т. д. у перенесеному, образовому значенні). Що ж до жидівськості цієї форми, то ясно, що Жиди звідкілясь мусіли її взяти і зберегти у своїй українській мові, а взяли її просто від народу, де живе ця форма, та тільки напізні перші інтелігенти до цього не прислухались. Затеж як широко використовував її колись Куліш (у нього живе й форма *уві*, як то й ми всі говоримо, н. пр. *уві* *сні* й т. д.), як часто подибується вона в Федъковича*) — та попадається вона і в новіших письменників [пор., „*Vita nova*“ Ніковського ст. 70, 124, останні розділи нового видання „Історії українського письменства“ С. Єфремова, в В. Пачовського, („Укр. Скиталець“, ч. 21—22, стор. 63), в В. Ганцова (див. паралелів *ув інших мовах* — Зап. Укр. Ак. Наук, II—III, ст. 116)] — і цуратись її нема чого. Тим більше, що форма ця, якщо до неї привикнути, не тільки допомагає нам усувати накопичення шелестівок, але ще й роззів.

*

Такий самий консерватизм треба добачати у спорі, що його завели західні Українці з приводу правила Академії Наук щодо вживання закінчення *я* в середньому роді іменників із давнім наростком *-іс* (знання, життя, начиння й т. д.) — домагаючись писання в деяких одмінках (в nom., acc. і voc. sing., отже і в instr. sg. форм на *-ем*, а не — *-ям*) зак. *-е*. Обидві форми літературні, обидві мають однакове право громадянства в письменстві. Але ж противники форм на *-я* висувають аргумент, що, мовляв, через закінчення *-я* не можна буде відріжняти форм nom. sing. від nom. pl. чи gen. sing. і т. д., отже що через те повстає плутанина.**) Залишаючи на боці те, що форма сама про себе нічого ще не каже — цей аргумент не всіх переконує! — я пояснюю собі цю нехітть до форм на *-я* простою звичкою до форм на *е* і звичайним собі консерватизмом. Число вухо привикло до

*) див. мою Граматику стор. 64, там і приклади.

**) Пор. приклади, наведені у книжці Д. Николишина „Недостачі українсько-письменницької мови“, стор. 75—80.

форм на я, в того ніколи не виринатимуть такі сумніви, що іх мав, н. пр., п. Николишин, оглядаючи в вітринах книгарні обгортку книжки Винниченка „Оповідання“, й не можучи розібратись, чи це, мовляв, одне оповідання, чи більше іх. Звичайно, як повиривати в контексту поодинокі речення, як це зробив п. Николишин і як це роблять усі прихильники виключних форм на є, то, розуміється, може вийти плутанина. Але ж хиба так читають книжки? Хиба таки Українцям, які не знають форм на є, незрозуміле те, що вони читають? Що ж тоді робити бідним Чехам, що в аналогічних випадках знають тільки форми на і? В них і nom. sg. — čtení, і gen.sg. — čtení, і dat. sg. — čtení, і acc. і loc. sg. — čtení, і nom. pl. — čtení і gen. pl. — čtení! Або: nom. sg. — duše, gen. sg. — duše, nom. pl. теж duše? І що ж нам робити тоді з творами чи Шевченка, чи Лесі Українки, чи інших що-найкращих наших письменників, які знають тільки форми на я, хиба ж іх твори переправляти? Ні, — обидві форми живуть у народі, обидві добре, а коли для водностайнення продирається в письменство форма більшості наших народніх говорів, то чого тута спинювати цей природній процес?

*

Нарешті, спинимось на декількох новотворах, що повстали що-тільки недавно та пробивають собі шлях у письменство (гарне, чи наукове), спинимось на них із простою метою — візнайомити з ними наших читачів, які, може, не все мають нагоду стежити за цією справою.

На подобу фрази „робітна дніна“, цебто, „дніна, коли людина працює“, повстали економічні терміни: *робітний час*, *робітна година*, *робітна сила* (*Arbeitzeit*, *Arbeitsstunde*, *Arbeitskraft*), слова — утворені зовсім у дусі народньої мови й оддають те, що вкладено в їхній зміст; отож, маючи іх, не треба запозичати в Москалів: робочий час, робоча сила й т. д.

На подобу слів із наростком -иво, що означають матеріал, утворено недавно на Україні дуже гарне слово „течіво“ (*Flüssigkeit*), синонім до „рідина“ (все, що рідке)*). З тим самим наростком з'явилось

*). Є ще слово „тектина“, (утворене на зразок чеськ. *tekutina*), та я вважаю його невлучним.

слово „твориво“ на означення німецького *Stoff*, щось, із чогось щось творять (цікаво, що в такому розумінні вжила цього слова у своїй „*Orgi*“ ще 1913. р. Леся Українка, пор.: „З творця ти творивом зробився“), — отже „переміна творива“ (*Stoffwechsel*). Побіч цього слова, почато недавно вживати терміну „річевина“ на *Stoff* (пор. „Червоний Шлях“ ч. 3). На мій погляд, перше слово більше підходить, аніж друге, хоч і друге утворене як-слід, і воно відповідає змістові. Тут уже самому життю доведеться вирішати справу, котре слово залишити.

Слово „влоговина“, що означає в нас „кітловину“, „видолину“ почато прикладати до Донецького басейну — *Донецька влоговина*, й може бути, що ця назва прийметься й загально.

Замісць москалізма „злишок“, почато переходити до народнього слова „зайвина“.

Нове цілком слово виринуло недавно на означення „реферату“, „референта“, а саме: „доповідь“, „доповідач“, замісць давнішого, взятого від Москалів: „доклад“, „докладчик“.

Незігарне слово „присутність“ (із московського „присутствіє“, отже й „відсутність“ із — „отсутствіє“, цебто, *брак*) ще небіжчик Верхратський радив замінити куди кращим словом „приява“, „приявність“; на московське „наличность“ здібається у проф. Кримського слово: „наявність“ (Нарис із історії української мови, стор. 111), й я думаю, що воно швидко прийметься, бо не знаю щось ліпше придумати.

Відомі ще зперед війни слова: *виховник*, *виховниця*, *виховничий* що раз більше входять у вжиток, і це справді найліпше утворені слова на московські: воспитатель, воспитательница, воспитательный, нім. *Erzieher*, *Erzieherin*, *Erziehungs-*, і, здається, незабаром уже приймуться загально на цілій українській території.*) Йдучи за порадою О. Синявського, треба б уживати й: *руйнівник* — *руйнівничий*, отже — й *кермівник* — *кермівничий* (замісць польського „керовник“ = *kierownik*, *керовничий* = поль. *kierowniczy*, дарма що в нас побіч „*кермувати*“, „*керманич*“, існує

*) Його захвалює й Синявський, див. Порадник, стор. 122.

народне слово „керувати“), *працівник* — *працівничий* (працівничий народ, а не працюючий народ) ...

Виходячи з того, що слово „*висновок*“ означає в нас нім. *Schluss*, моск. „заключеніе“ (льогічне), я ще 1911. р. утворив на означення латинської *praemissa*, московської „предпосилки“, слово „*засновок*“ (висновок із таких і таких засновок); його можна вживати і в математиці, на означення, н. пр., польського „*założenie*“, московського „условіе“.

Таксамо, виходячи з того, що в нас немає слова „понимати“, я вже тоді геть чисто викинув був із ужитку в нашій школі в Чернівцях слав.-рос.-польск. „поняття“, замінивши його словом „*тъмка*“, й я замітив, що дехто приняв і вживав цей термін. Слово це не нове, відоме в літературі, хоч вигляд його в ріжних авторів ріжний. Свидницький вживав слова „*тъма*“ (пор. у „Люборадських“: *хто бував на лівому березі, той не має тъми про Правобережжя* — цитую з пам'яти), Нечуй-Левицький писав „*тъмок*“ (утворене з фрази „*без тъмку*“ = безъ пониманія), і цього останнього слова вживав, напр., і С. Єфремов (пор. М. Коцюбинський). Та ще до того є в нас фраза: „*ні аза не тъмити*“, „*мені не в тъмки*“, є слова: „*тъмучість*“ (понятливість), „*тъмучий*“ (понимаючій), *тъмовитий* (понятливий) і т. д. Правда, це ріжні синоніми, то більші між собою значіннями, то дальші, вони підходять нераз близько (н. пр., у Галичині) до розуміння „пам'яти“, „притомності“, але ж бо і в інших мовах у таких випадках вживають ріжних синонімних слів (пор. нім. *feine Ühnung haben* і *feinen Begriff haben*, поль. *niema wyobrażenia* й *niema pojęcia* й т. д.), та як термін приймається якесь одне слово, через уживання, через те, що цей, а не інший одтінок ми надали його значенню. Так воно може статися і з „*тъмкою*“, яку я витворив немов *deminitivum* до слова „*тъма*“, слова, під яким я розумію щось ширше, щось наче *Begriffsvermögen*. Та ще до того я мав на увазі нашу подільську фразу: „*на тъмци*“, фразу, що могла повстati й од слова „*тъмок*“, але й від слова „*тъмка*“ (таксамо: *мені не в тъмкі*). Скаже хто, що саме слово „*тъмити*“ не значить *begreifen*, понимати, у значенні: скоплювати щось. Добре. Але ж хиба *begreifen* вживається тільки в одному цьому значенні? Чи немає в ньому подібних одтінків у нім.

фразеольогії, як у нас у слові „тамити“? Чи в усіх цих абстрактних висловах не стираються поміж собою різні значіння? Коли ж ми приймемо *тамку* за моск. „понятіє“, то як легко утворювати нам різні, необхідні для нас терміни: *тамковий begriiflіch*, *тамковість Begriiflіchheit*, *тамкувати* й т. д. й т. д. Та як-не-як, а з „поняттям“ треба нам покінчiti ...

Із інших термінів, яких ми вживали в нашій школі, я вказав би ще на слово *сутній* (существенный, *Wesentlіch*), слово, що в нас передають звичайно польським „істотний“ (адже *Wesen* є — „суть?“). Отже, н. пр.: *сутні, несутні ознаки уявлення*.

Із економічної термінології я вкажу ще на слова „*обрібна й добувальна промисловість*“, слова, що, незалежно від мене, просканують і в виданнях совітської України (я вжив уперше цих слів, виправляючи статті для „Нової України“ в 1922. р.).

*

На цих кількох прикладах я й закінчу свої уваги. Я гадаю, що вони, може, зроблять своє, а, коли й не приймуться, то хоч приневолять нас задуматися над уживаними нами неукраїнськими, запозиченими або дуже невдало утвореними термінами — і хтось, що ліпше цю справу розуміє, витворить щось краще.

А ціла стаття, може, стане приводом до дискусій. Звичайно, треба тільки, щоб вони були річеві, щоб із них виходило назверх знання справи, об'єктивність, а не, н. пр., охота заявiti друком, що, мовляв, і ми теж дещо знаємо, що ми, мовляв, „уже констатували давніше“ це й те, що все, це, мовляв, не наука, а шовінізм(!) і т. д. й т. д.* Річеві уваги можуть тільки тішити автора, громада на них виграє — а пиньочні вигуки „власть імущих“, проголошування примітивних речей за якісь „істини“, підсування тенденційності, що про неї нікому й не снилося й не сниться, просто смішні й найважніше — лиха не усувають і справі шкодять.

Та воно, зрештою, всяково буває ...

*) див. „Червоний Шлях“, 4/5, ст. 285—286.

Видавництво „Нова Україна“

випустило досі такі книжки:

1. Винниченко: Гріх, драма на 3 дії.	11. Н. Григорій: Підстави україн. націон. держ. політики.
2. К. Коберський: Господарське самоврядування (про державу гільдій).	12. М. Сріблянський: Від III. інтернаціоналу до III. Риму.
3. П. Андрієвський: Сучасні експериментальні досліди на межі між живим і мертвим.	13. К. Угринський: Комунізм і індивідуалізм у квітках.
4. Д. Антонович: Український театр.	14. Т. Г. Масарик: Слав'яни по війні.
5. М. Диканько: Роман, оповідання.	15. В. Підмогильний: Повстанці, нариси.
6. В. Винниченко: Закон, п'еса на 4 дії.	16. П. Богацький: Під баштою зі слонової кости, новеля.
7. О. Кобилянська: Василка, новеля.	17. В. Винниченко: Знаменна подія.
8. В. Винниченко: Єдиний революційний демократичний фронт.	18. Г. Журба: Метелиця, картини.
9. В. Левинський: Що таке політика.	19. Г. Н.: За ідею, жарт на 1 дію.
10. Д. Антонович: Українське мистецтво, конспективний іст. нарис.	20. Я. Грабів: Робітничий кооперативний рух у Чехословаччині.

Дальші томики у друку.

